

תנועת שמאל ישראלי חדש: שמאל חדש בישראל

עדי פורטוגו

א. מבוא

תנועת שמאל ישראלי חדש (שי"ח) קמה בקיץ 1969 בידי צעירים וצעירות שפרשו ממפלגות מפ"ם ומק"י. רבים מהם היו חברים בקיבוצי הקיבוץ הארצי, ומרביתם היו סטודנטים באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטה העברית בירושלים. הקמת שי"ח, כמו גם הפרישה ממפ"ם וממק"י שקדמה לה, התרחשו על רקע תמורות פוליטיות בשמאל בישראל. שתי המפלגות תמכו במהלכיה הצבאיים של ישראל במלחמת ששת הימים ובמהלכיה המדיניים לאחר המלחמה, ומפ"ם אף הצטרפה אל רשימת בחירות משותפת עם מפלגת העבודה. אלה שהתנגדו לתמיכה שהעניקו שתי המפלגות לממשלת ישראל טענו נגדן שהן זנחו את ערכיו של השמאל משום שביכרו עמדה אקטיביסטית ביחסי ישראל והערבים ונמנעו מלתבוע פתרון של הידברות; משום כך הן איבדו את הרלוונטיות שלהן בפוליטיקה הישראלית. הם הקימו תנועת שמאל חדשה שאליה הצטרפו גם כאלה שלא היו חברי מפלגה סוציאליסטית, במתכונת תנועות השמאל החדש שפעלו באותה עת באירופה ובארצות הברית.¹

תנועות השמאל החדש בשנות השישים היו תוצר מובהק של בני 'דור שנות השישים' (דור ה'בייבי בום'). צעירים וצעירות שנולדו ברחבי אירופה ובארצות הברית לאחר מלחמת העולם השנייה, בגרו בעולם נינוח מבחינה כלכלית וביטחונית ולמדו במוסדות להשכלה גבוהה במחצית השנייה של שנות השישים. בני דור זה יצאו לרחובות הערים באירופה ובארצות הברית במחאה נגד המלחמה הקרה בעיקר ומלחמת וייטנם במסגרת 'מרד

1 על המהלכים במפלגה הקומוניסטית הישראלית ובמפ"ם, וכן על הקמתה של שי"ח, מאפינייה ואחריתה ראו, ניצה אראל, **מצפון: המצפון והפנטזיה**, תל-אביב 2010 (להלן: אראל, מצפון), עמ' 58-63, 244-249; עדי פורטוגו, **משמאל סוציאליסטי לשמאל חדש? זרמים בציבור ובפוליטיקה בישראל בין השנים 1967-1982**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן תשס"ח (להלן: פורטוגו, משמאל סוציאליסטי לשמאל חדש), עמ' 57-132.

הסטודנטים' שהגיע לשיאו בשנת 1968, האמינו ברעיונות של חופש שוויון ואחווה וניסו ליישם במסגרת קומונות חברתיות ואורח חיים היפי שכלל מין חופשי ושימוש במוסיקה וסמים. תנועות השמאל החדש היו תנועות מחאה שכיוונו את ביקורתן הן אל המדינות המתועשות במערב ואל הכלכלה הקפיטליסטית, הן על השלטון הקומוניסטי במזרח אירופה, בטענה שהפך מסואב. לדעת חברי תנועות אלה מאחורי המלל של המפלגות הקומוניסטיות שהציג שוויון, אחוות עמים ודמוקרטיה, הסתתרו שחיתות, תאוות שררה ושלטון דיקטטורי.² תנועת שי"ח פעלה מקיץ 1969 ועד הבחירות לכנסת השמינית בחורף 1973. כל העת התקיימו בה זו לצד זו שתי קבוצות: 'שי"ח תל-אביב' שהתרכז באוניברסיטת תל-אביב ו'שי"ח ירושלים' שהתרכז באוניברסיטה העברית. מרבית חברי שי"ח תל-אביב היו חברי הקיבוץ הארצי שבתם הפוליטי היה במפ"ם. נוכחותם הבולטת באגף התל-אביבי הכתיבה שני מאפיינים עיקריים: זהות ציונית ויכוח רעיוני מתמיד עם מפ"ם. לחברי האגף הירושלמי לא הייתה זהות תנועתית מיוחדת כמו זו של התל-אביבים. בירושלים התרכזה עוד קודם לכן פעילותה של תנועת השמאל הרדיקלית מצפן, ושתי התנועות – מצפן והאגף הירושלמי בשי"ח – מצאו הזדמנויות לשיתוף פעולה. לפיכך האופי שלבש האגף הירושלמי היה רדיקלי יותר, מסויג מן הרעיון הציוני ואת ביקורתו הפנה אל מוקדי הכוח שזוהו עם ממשלת ישראל ולא דווקא אל מפ"ם או מק"י.

לקראת הבחירות לכנסת השמינית התפצלה התנועה. הגרעין התל-אביבי הקים את 'תנועת תכלת אדום' ויחד עם מק"י התמודד לכנסת ברשימת מוקד. חברים מן הגרעין הירושלמי המשיכו להוציא את כתב העת של התנועה, שיח, עד יולי 1975, אך למעשה פעלו במסגרות אחרות ושי"ח חדלה מפעילות ממשית. בשיאה מנתה התנועה כ-500 פעילים. שי"ח קיימה מפגשים דו שבועיים בקמפוסים בתל-אביב ובירושלים והוציאה 22 גיליונות של כתב העת שיח, בכמה מאות עותקים. שי"ח ערכה הפגנות מחאה נגד פעילותה של מדינת ישראל במישור המדיני-ביטחוני, כמו נגד רכישת קרקעות בפתחת רפיח בידי מפ"ם במאוס 1972, או נגד ריסוס שדות הכפר עקרבה שבשומרון בידי המינהל האזרחי ביולי אותה שנה. כמו כן ערכה כמה פעילויות מחאה בנושא החברתי-כלכלי, בעיקר בשיתוף פעולה עם תנועת הפנתרים השחורים. אולם ככלל הייתה שי"ח תנועה איזוטרית ולא

2 על השמאל החדש ועל משמעותו הדורית ראו, Kenneth Keniston, *Youth and Dissent: The Rise of a New Opposition*, New York 1971, pp. 287-368 (להלן: קניסטון, נוער); Seymour Martin Lipset, *Rebellion in the University: A History of Student Activism in America*, London 1972, pp. 80-123; Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: Its Origin, Growth and Dissolution*, Oxford 1978, pp 1177-1183 (להלן: קולקובסקי, זרמים מרכזיים); J. DeGroot (ed.), *Student Protest: The Sixties and After*, New York 1998 (להלן: דה-גרוט [עורך], מחאת סטודנטים); Nigel Young, *An Infantile Disorder? The Crisis and Decline of the New Left*, London 1977 (להלן: יאנג, אי סדר); Tod Gitlin, *The Sixties: Years of Hope, Days of Rage*, New York and Toronto 1987; Tony Jodt, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, New York 2006 (להלן: ג'ודט, לאחר המלחמה).

נודעה לה השפעה על סדר היום הפוליטי.³ עם זאת היא משקפת את השינויים שהתחוללו בשמאל בישראל. שינויים אלה קשורים הן בתוצאותיה של מלחמת ששת הימים הן בשינויים שהתחוללו בעולם ושכאו לידי ביטוי בתנועות השמאל החדש. במאמר זה אני מבקש לעמוד על מאפייניה של תנועת ש"ח ולבחון עד כמה נשורה בגל תנועות השמאל החדש שהציפו את המערב באותן שנים.

ב. המסגרת החברתית

הרקע הפוליטי-תנועתי

המציאות החברתית והפוליטית בישראל בשנים שבהן פעלה ש"ח (1969–1973) הושפעה ישירות מתוצאותיה של מלחמת ששת הימים. ניצחון הבוק של צה"ל ביוני 1967 לאחר ימי המתנה מורטי עצבים נסך הן בציבור הן בהנהגה תחושה שחוסנה של מדינת ישראל תלוי בעוצמתה הצבאית. עמדתה המדינית של הצמרת הפוליטית הייתה כי ההישגים הצבאי והטריטוריאלי מעניקים לישראל יתרון במשא ומתן עם שכנותיה וכי 'הזמן פועל לטובתנו'.⁴ בבחירות לכנסת השביעית שנערכו באוקטובר 1969 זכתה מפלגת העבודה, שזה מקרוב קמה, להישג חסר תקדים של 56 מושבים בכנסת. גולדה מאיר, שנבחרה לראשות המפלגה חודשים ספורים קודם לכן, המשיכה בקו של לוי אשכול קודמה והביאה לאמון הכנסת ממשלת אחדות לאומית שזכתה לתמיכה של 102 חברי כנסת.⁵

אולם בשוליה של האופוריה החלו להסתמן גם שינויים פוליטיים. מעמדו החברתי והפוליטי של מחנה גח"ל (גוש חרות ליברלים שקם בשנת 1965 בהנהגתו של מנחם בגין ואיחד את מפלגת חירות עם המפלגה הליברלית) השתפר הודות לשני גורמים אשר אף הם היו תוצר ישיר של המלחמה. הראשון, ערב מלחמת ששת הימים צורף גח"ל לממשלת האחדות הלאומית של לוי אשכול וזכה למעמד ממלכתי ומכובד שעמד בניגוד לדימוי השלילי שדבק בו עד אותה עת. השני, מששלטה ישראל בשטחי יהודה שומרון וסיני, נראה

3 החומרים הארכיונים על ש"ח לקוחים מתוך ארכיון השומר הצעיר (להלן: אש"צ), 95–85; ארכיון השמאל המקוון, israeli-left-archive.org

4 ראו למשל, מיכאל אורן, שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון, אור יהודה תשס"ד, עמ' 363–368; אריה נאור, 'הדחת לוי אשכול מכהונת שר הביטחון ותוצאות מלחמת ששת הימים: אנטומיה של כמיהה למושיע', בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה-בוקר תש"ע (להלן: הכהן וליסק [עורכים], צומתי הכרעות), עמ' 446–488. האמירה 'הזמן פועל לטובתנו' מיוחסת לשר הביטחון משה דיין, כמו גם האמירה באותה רוח: 'אנו מחכים לטלפון מהערבים. [...] טוב לנו במקומות שבהם אנו עומדים עכשיו. [...] אם הערבים רוצים בשינוי – עליהם לבוא בדברים איתנו.' י' ביצור, 'דיין: אנחנו מחכים לטלפון מהערבים', מעריב, 13.6.1967.

5 מאיר חזן, 'גולדה מאיר: מנהיגה על כס מזכיר המפלגה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 20 (2010), עמ' 270–276.

רעיון ארץ ישראל השלמה, שהיה הרעיון המרכזי של תנועת החירות, נגיש מאי פעם. מעמדו של גז"ל הלך והתחזק מני אז עד למהפך שהתרחש בבחירות לכנסת התשיעית בשנת 1977.⁶ שינויים פוליטיים החלו להסתמן גם בשמאל. מפלגת העבודה קמה בינואר אותה שנה מאיחוד של מפלגות מפא"י, אחדות העבודה ורפ"י. חבריהן של שתי האחרונות פרשו למעשה ממפא"י בתקופות שונות ושבו אליה כדי להתאחד. בסתיו 1968 הצטרפה גם מפ"ם למערך מפלגות עם מפלגת העבודה ברשימת המערך. הצטרפותה של מפ"ם למערך נתפסה בעיני חלק לא גדול מחבריה כוויתור על עצמאותה ועל עקרונותיה.⁷ לתפיסה זו תרמה העובדה שהשותפות הקטנות במפלגת העבודה – אחדות העבודה ורפ"י – החזיקו בעמדות אקטיביסטיות המבכרות הישגים צבאיים ככלי להשגת תכלית מדינית, ואלה עמדו בניגוד לעמדותיה המוצהרות של מפ"ם.⁸

גם המפלגה הקומוניסטית הישראלית חוותה שינויים משמעותיים. לאחר הוועידה ה-15 בשנת 1965 התפצלה המפלגה לשתי מפלגות קומוניסטיות, שבלט בהן המאפיין הלאומי. במק"י נותרו כמעט כל החברים היהודים ואילו אל רק"ח (רשימה קומוניסטית חדשה), שקמה בעקבות הפילוג, עברו כמעט כל החברים הערבים. ערב מלחמת ששת הימים הודיעה מק"י על תמיכתה בממשלת ישראל ובמהלכים – מדיניים כצבאיים – שתבחר לכצע. בעקבות המלחמה ניתקה ברית המועצות את קשריה הדיפלומטיים עם ישראל ומק"י הייתה למפלגה קומוניסטית עצמאית שאיננה מתאמת עוד את פעולותיה עם ברית המועצות. כתוצאה מתהליכים אלה, של תמיכה בפועל בציונות ושל התרחקות מן העולם הקומוניסטי, עזבו חברים במק"י את המפלגה ותררו אחר מסגרות פוליטיות חלופיות. בין הפורשים היו דני פתר (פטרזייל) מתל-אביב, מחנך וממקימי קיבוץ צרעה, וראובן קמינר מירושלים, פעיל שמאל וכיום עורך את הארכיון המקוון של תנועות השמאל הרדיקליות.⁹

גם במפ"ם וגם במק"י היו חברים שחיפשו את דרכם מחוץ להן בשל מה שהם ראו כוויתור על עקרונותיה של מפלגתם. המתנגדים מבית להצטרפותה של מפ"ם למערך תרו אחר מסגרת ארגונית שבאמצעותה יוכלו לפעול לטרפוד המהלך או לכל הפחות לבטא את

6 אמיר גולדשטיין, 'הפריצה הגדולה: מנחם בגין בתקופת ההמתנה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 17 (2007), עמ' 345-380; הנ"ל, בין משבר ללגיטימציה: גוש חרות ליברלים 1965-1969, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2005 (להלן: גולדשטיין, בין משבר ללגיטימציה), עמ' 465-470; יחיאל ויץ, 'ארוכה הדרך למהפך: תנועת החרות, 1948-1977', האומה, חוב' 138, 1999, עמ' 62-71; Idem, 'The Road to the "Upheaval": A Capsule History of the Herut Movement, 1948-1977', *Israel Studies*, Vol. 10, No. 3 (2005), pp. 54-86.

7 דו"חות פנימיים של מפ"ם מציינים כמה עשרות משתתפים במפגשי המתנגדים למהלך ההצטרפות. אש"צ, 86.90(5).

8 אורי יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה – פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת אפעל תשס"ה.

9 על התמודדות במק"י ערב מלחמת ששת הימים ראו, פורטוגו, משמאל סוציאליסטי לשמאל חדש, עמ' 104-108; דני פתר (פטרזייל), לב בצד שמאל: על חינוך וחברה, תל-אביב 2000 (להלן: פתר, לב בצד שמאל), עמ' 143-149.

התנגדותם. במחצית הראשונה של שנת 1969 נערכו כמה כנסים של חברי מפ"ם מתנגדי המהלך, אולם הם לא הניבו מסגרת משמעותית. בסופו של דבר נותרו המתנגדים במפלגה, למעט כמה עשרות שבחרו לפרוש ממנה. במקביל החלו מפגשים של חברים צעירים מן הקיבוץ הארצי לסמן את ראשיתה של תנועה חדשה שלא הייתה במתכונת המפלגתית.¹⁰ אחת הקבוצות הראשונות שהוקמו במהלך קיץ 1969 הייתה קבוצה של חברים מהקיבוץ הארצי שכינו את עצמם 'החמודים': רן כהן (מקיבוץ גן שמואל, לימים חבר כנסת בסייעות שמאל, האחרונה שבה לקח חלק – מרצ), יוסי אמיתי (מזרחן שהקים עם אורי אבנרי את תנועת השלום 'המועצה לשלום ישראל-פלשתיין' וחבר קיבוץ גבולות), דגי חבוניק (חבר קיבוץ זיקים), אמנון ורנר (מחנך, חבר קיבוץ כרמיה), אלעזר גרנות (חבר קיבוץ שובל) וגדי ברונשטיין (חבר קיבוץ מגן). על פי עדותם הם נפגשו כדי לחלוק זה עם זה תחושות פסימיות על המצב במדינה לאחר המלחמה. העניינים המיידיים שהעסיקו אותם היו המשך הישארותה של ישראל בשטחים שכבשה במלחמה והצטרפותה של מפ"ם למערך. מרביתם היו סטודנטים באוניברסיטת תל-אביב, ומטבע הדברים רבים מן המפגשים שהרחיבו את המעגל התקיימו בקמפוס האוניברסיטה.¹¹

באותו קיץ הם הקימו את תנועת שמאל ישראל' חדש – שי"ח. ההשראה להקמת התנועה היו תנועות השמאל החדש שפעלו באירופה ובארצות הברית – תנועות מחאה שהוקמו בידי סטודנטים אשר מרביתם נולדו לאחר מלחמת העולם השנייה על רקע המלחמה הקרה.¹² התנועה הפנתה את מחאתה נגד ממשלת ישראל ומדיניות החוץ והביטחון שלה ונגד מפלגות השמאל שתמכו במדיניותה. שי"ח, כמו תנועות השמאל החדש בעולם, אימצה ז'רגון אנרכיסטי וחבריה קבעו כי לתנועה לא יהיו מנגנונים או הנהגה, אלא בעלי תפקידים מתנדבים שירכזו את הפעילות. רבים מכרוזי שי"ח הסתיימו בהיגד שביטא ממד אנרכיסטי: 'אל תאמר שי"ח החליט, אלא החלטנו בשי"ח'.

במקביל החלה להתגבש קבוצה דומה באוניברסיטה העברית בירושלים. שי"ח ירושלים התהווה במסדרונות האוניברסיטה העברית באופן עצמאי, ונטל לעצמו את אותו שם. עם הפעילים הירושלמים הבולטים נמנו ראובן קמינר, יצחק לאור (שלימים פנה לעיסוק בספרות ובחקר), פרץ קדרון (שעלה לארץ מאנגליה בתחילת שנות החמישים בשם פרדי קיי) ואריה ארנון (כיום פרופסור לכלכלה). גם לתל-אביבים וגם לירושלמים היה ברור שזו תנועה אחת, אולם בד בבד היה ברור שישנם הבדלים של ממש בין הירושלמים לתל-אביבים, ולכן פעלו שתי הקבוצות באופן עצמאי.

10 על התארגנות של שוללי הצטרפות מפ"ם למערך ראו, זאב צחור, חזן: תנועת חיים, ירושלים וגבעת חביבה תשנ"ד (להלן: צחור, חזן), עמ' 238-250; אש"צ, 86.90(5).

11 על התהוות הקבוצות הראשונות שהתגבשו לתנועת שי"ח ראו, ראיון המחבר עם יוסי אמיתי, 24.2.2005; אש"צ, 1.85-95(1).

12 ראו, קניסטון, נוער, עמ' 58-80.

ההבדל הראשון והמשמעותי ביניהן היה הרקע האישי השונה. מרבית חברי שי"ח תל-אביב היו חברי השומר הצעיר. למעשה, בראשית הדרך היו אלה כמעט כל חברי שי"ח, ובמשך הזמן הם מנו למעלה ממחציתם. שי"ח ירושלים מנה בעיקר עירוניים, חלקם פורשי מק"י, ואילו מספרם של חברי השומר הצעיר היה קטן יותר.¹³

ההבדל השני, שנגזר מן הראשון, היה הקו האידאולוגי שאימצה כל קבוצה. הנוכחות המכרעת של חברי השומר הצעיר באגף התל-אביבי הכתיבה קו ציוני מוצהר. אמנם היו בו גם כאלה שהגדירו את עצמם לא-ציונים, אך ככלל הקו הציוני היה הקו המנחה. בשי"ח ירושלים הייתה האווירה הכללית א-ציונית ורדיקלית יותר. מרבית החברים הגדירו את עצמם כלא-ציונים, והיו שהגדירו עצמם כאנטי-ציונים. ההבדלים הזינו מתח מתמיד שהיה קיים כל העת, על אף המטרות המשותפות. כך, לדוגמה, כאשר שי"ח ירושלים ביקשו לערוך הפגנה באוניברסיטה ולשרוף בה את דגלי ברית המועצות וארצות הברית, מיהרו חברים משי"ח תל-אביב לירושלים והודיעו שאם ההפגנה תיערך, 'התנועה תתפוצץ', כלשונו של דני פתר. ההפגנה בוטלה ברגע האחרון.¹⁴

ההבדל השלישי שבלט היה שיתוף הפעולה עם תנועת מצפן האנטי-ציונית. הארגון הסוציאליסטי הישראלי קם בשנת 1962 וזוהה בשמו עם שם הביטאון שהוציא – מצפן. קו המחשבה של חברי הארגון היה רדיקלי יותר מזה של חברי שי"ח ושלל את הציונות. עד הקמתה של שי"ח התפצלה מצפן לתאים קטנים שהיו חלוקים בשאלות אידאולוגיות; התא הדומיננטי היה הארגון הסוציאליסטי הישראלי (אס"י). בין שני אגפיה של שי"ח היה שי"ח ירושלים קרוב יותר אל תנועת מצפן ועמדותיה. מצפן חתרה לשיתוף פעולה עם שי"ח ירושלים וזה התאפשר במסגרת הפגנות ומפגשים עיוניים באוניברסיטה. עם זאת, העובדה ששתי התנועות היו קטנות בהיקפן וביקשו להרחיב את מעגל המשתתפים ואת חשיפתן הציבורית, יצרה מתחים בין השתיים. התחרות ביניהן באה לידי ביטוי בעת מחאת הפנתרים השחורים. תנועת הפנתרים השחורים הוקמה בידי פעילים בני עדות המזרח בשכונת מוסררה בירושלים שחשו קיפוח על רקע גל העלייה מברית המועצות ומתן סל הקליטה לעולים החדשים. ההפגנה הגדולה והאלימה ביותר התקיימה בכיכר הדוידקה בתאריך 19 במאי 1971. המשטרה נתנה למפגינים רישיון לקיים הפגנה שקטה, אך זו הפכה במהרה ל'רונדו' ברחובות ירושלים שמעגל המפגינים בו הלך והתרחב וגלש לאלימות, והביא למעצרים של חלק מן המפגינים. הן שי"ח ירושלים הן מצפן לקחו חלק בהפגנה, ואחריה ביקשה כל אחת מהן להיכנות ממנה באמצעות מחאה תנועתית שתמשיך את מחאת הפנתרים. בניגוד לשי"ח

13 על התהוות שני האגפים בשי"ח ראו, נעה יצחקי, עבודת גמר בנושא תנועת 'שמאל ישראלי חדש', אש"צ, 95-85(2).

14 ראיון שערך אדם קלר עם דני פתר לכתב העת במרחב, אש"צ, 95-85(4). על שי"ח ירושלים וקרבנות למצפן ראו, אראל, מצפן, עמ' 244-249.

ירושלים דחו חברי שי"ח תל-אביב שוב ושוב את יוזמת מצפן לשיתוף פעולה, והשתדלו למנוע את השתתפותם של חברי מצפן בפעולות שי"ח.¹⁵ ההבדל הרביעי קשור בהומוגניות של הקבוצות, וכפועל יוצא מכך – ביכולת הפעולה שלהן. שי"ח תל-אביב היה הומוגני יותר בשל הרקע המשותף של הרוב המכריע של חבריו, בני הקיבוצים של הקיבוץ הארצי, חניכי השומר הצעיר שניהלו דיאלוג פנימי קבוע עם מפלגת מפ"ם. משום כך הייתה הפעילות של האגף התל-אביבי מאורגנת יותר. לעומתם חברי שי"ח ירושלים באו כל אחד מרקע שונה. הרבק המלכד בקרב שי"ח ירושלים היה ההתנגדות למימסד הישראלי, הסכמה על תוצאות הכיבוש ורוח השמאל החדש שנשבה במדשאות האוניברסיטה העברית.

רקע סטודנטיאלי דורי

מספרם הרב של בני דור שנות השישים, היותם חופשים מעול משפחה ופרנסה והחרדה מן המלחמה הקרה התלכדו במחצית השנייה של שנות השישים למחאת סטודנטים חסרת תקדים ברחבי העולם.¹⁶ שיאו של גל המחאות, שזכה לכינוי 'מרד הסטודנטים', היה בשנת 1968, בעקבות כמה אירועים: רצח מנהיג התנועה לשוויון זכויות השחורים בארצות הברית מרטין לותר קינג, פלישת צבאות ברית ורשה לפראג לדיכוי המשטר שבחר להתנתק מהגוש הסובייטי באוגוסט אותה שנה, והסלמת המלחמה בווייטנאם, שהמאסה את המלחמה על הציבור האמריקני יותר מאשר עד אז. האירועים הבולטים ביותר במרד הסטודנטים היו מחאת הסטודנטים בצרפת במאי אותה שנה, שאליה הצטרפו פועלי התעשייה הכבדה במדינה וכמעט הביאו לנפילת הממשלה, מחאת הסטודנטים בעת כינוס ועידת המפלגה הדמוקרטית בשיקגו וההפגנות נגד ביקור השאה הפרסי בגרמניה. בכל האירועים הללו נקלעו המפגינים וכוחות הביטחון להתכתשויות שהביאו בחלק מן המקרים לשפיכות דמים.¹⁷

15 על הפנתרים השחורים ומצפן ועל ההפגנה בכיכר הדוידקה והשלכותיה ראו, אראל, מצפן, עמ' 183-193; דבורה ברנשטיין, 'הפנתרים השחורים: קונפליקט ומחאה בחברה הישראלית', מגמות, כרך כה (1979), עמ' 65-80. על עמדת שי"ח לגבי ההפגנה הנזכרת ראו, 'הפנתרים השחורים והמשטרה: מה באמת קרה בירושלים?', 21.5.1971, אש"צ, 95-185(2).

16 אריק הובסבאום, עידן הקיצוניות: המאה העשרים הקצרה, 1914-1991, תל-אביב תש"ס (להלן: הובסבאום, עידן הקיצוניות), עמ' 232-257, 264-270; ג'ודט, לאחר המלחמה, עמ' 422-449. על המורטוריום (משך הזמן שבו הצעיר איננו נדרש לקבל הכרעות) ראו, אריק הומברגר אריקסון, זהות: נעורים ומשבר, תל-אביב 1990. על המצב בצרפת, יאיר אורון, כולנו יהודים גרמנים: רדיקלים יהודים בצרפת בשנות השישים והשבעים, תל-אביב תשנ"ט. על איטליה, Paul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy: Society and Politics 1943-1988*, New York 2003 (להלן: גינסבורג, ההיסטוריה), עמ' 298-309.

17 יאנג, אי סדר, עמ' 205-222; Mark Roseman, 'Division and Stability: The Federal Republic of Germany, 1949-1989', in: Mary Fulbrook (ed.), *Twentieth Century Germany: Politics, Culture and Society 1918-1990*, Cambridge 2001, pp. 177-203 (להלן: רוזמן, חלוקה).

שלוש הגורמים הללו חברו יחד גם בישראל. במחצית השנייה של שנות השישים עלה מספר מסיימי התארים באוניברסיטאות בצורה דרמטית, והקמפוסים האוניברסיטאיים היו קרקע פורייה לפעילות חברתית.¹⁸ בשונה מעט מן החרדה מהמלחמה הקרה, נבע הגורם השלישי מן השינויים הפוליטיים במפלגות מפ"ם ומק"י: הצטרפותה של מפ"ם למערך ותמיכתה של מק"י במדיניות הביטחון של ממשלת ישראל קיבצה את פעילי השמאל החדש והוציאה אותם לפעילות.

באוגוסט 1969, שנה לאחר שהחלה התנועה לפעול, הוציאו חברי שי"ח גיליון ראשון של ביטאון התנועה, שיח, ובו התייחס יוסי אמיתי למועקה ולמסגרת הסטודנטאית:

אני זוכר היטב אותם ימים. איני יכול שלא לזכרם. אני זוכר איך חשנו כל אחד לחוד וכולנו ביחד, כי אין אנו יכולים עוד להשאר במפ"ם ההולכת אל המערך, מערך בו נושקים זה לזה איבון ועוד איבון, מנגנון ועוד מנגנון, צמרת ועוד צמרת, ממסד ועוד ממסד. חשנו מחנק אימים ולא יכולנו עוד. אך לא היתה בפינו כל בשורה לאמרה למתנגדי המערך. לא יכולנו להציע להם דרכים בדוקות של מצע, מסגרת והנהגה, וככל הנראה לעין – בדיוק לשלושת אלה הם שאפו. ואנו שחשנו עד שורשי הווייתנו את חדלונן ואת אימתן של כל אותן 'דרכים בדוקות' – לא רצינו בכך. היינו בודדים. היינו מוכים ופצועים. היינו 'בתפורת'. ורק שורה של פגישות מקריות וספונטאניות של ידידים מנוער ושותפים למבוכה, בדירות פרטיות ובמדשאות האוניברסיטה בת"א, הצמיחה לאט לאט את הנכונות הקלושה, לנסות – כדברי הסופר עמוס עוז במכתבו אלי – להיות 'בודדים ביחד'. [...]. כך נולדו אותן פגישות דו-שבועיות בדירה ברחוב איינשטיין ברמת אביב, שבהן צמחה והתרקמה חבורת 'שי"ח'.¹⁹

הקמת שי"ח התאפשרה במסגרת מפגשים בין חברי מפ"ם מאוכזבים בין כותלי האוניברסיטה ובדירות הסטודנטים ברמת אביב, לליבון דרכם הפוליטית לאחר הצטרפות מפ"ם למערך. דני פתר, מפורשי מק"י, כתב באותה חוברת על מטרותיו של שי"ח, ואף שלא נקב בשמה של מק"י, יש להניח שביקורתו כוונה לתמיכתה בחזית ההגנה הלאומית.²⁰

18 על הזיקה בין אופי הקמפוסים להיקף אירועי המחאה בהם בשנות השישים בארצות הברית ראו, Nella Van Dyke, 'The Location of Student Protest: Patterns of Activism at American Universities in the 1960s', בתוך: דה גרוט (עורך), **מחאת סטודנטים, עמ' 27-36**. על השינויים בהשכלה הגבוהה בארצות הברית ראו, Clark Kerr, *The Great Transformation in Higher Education, 1960-1980*, Albany 1991. על השינויים בישראל ראו, לוחות כ/23-כ/27, **שנתון סטטיסטי לישראל**, כרך 19 (1968), עמ' 543-546.

19 יוסי אמיתי, 'עמדה ושאלה למה?', שיח, גיליון 1, אוגוסט 1969, עמ' 3-5.

20 על יחסו של דני פתר למפלגות מק"י ערב המלחמה ראו, פתר, **לב בצד שמאל**, עמ' 141-150.

מבחנו העיקרי של השמאל הישראלי הוא במערכה על השלום הישראלי ערבי. חזות זו איננה נתונה לבחירתו השרירותית, ואין הוא יכול להחליפה בנוחה יותר, אף לא זו הסוציאליזם. עמדתו של השמאל בסיכסוך זה היא 'קיצונית' אך ורק ביחס להשקפות השטחיות והכוזבות הרווחות בחברה הישראלית, השקפות המזהות 'יהודי' עם 'צדק' ו'ערבי' עם היפוכו.²¹

סדר היום נוצר בהשפעת המציאות המדינית שלאחר מלחמת ששת הימים, ובעקבות השינויים הפוליטיים במפלגות מפ"ם ומק"י. על פי רוב קשרו חברי שי"ח את שני הנושאים זה בזה. לשיטתם, העמידה המציאות המדינית את מפ"ם ואת מק"י לפני ברירה אם לדבוק בקו היוני שהתחייב מעקרונותיהן כמפלגה סוציאליסטית וכמפלגה קומוניסטית ('שלום, שוויון ואחווה עמים') או לאמץ את הקו המדיני של מפלגת העבודה. הצטרפותה של מפ"ם למערך והתמיכה של מק"י במדיניות המדינית ביטחונית של הממשלה עלתה להן, לדעתם, במחיר עקרונותיהן.

ג. המסגרת הרעיונית

ההתפכחות הראשונה מן הקומוניזם מיוחסת לוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית של ברית המועצות שהתקיימה בשנת 1956. בנאום תקיף ומפתיע האשים מזכ"ל המפלגה, ניקיטה חרושצ'וב, את סטלין בעריצות ובהנהגת טרור, והיה הראשון בהנהגת המפלגה הקומוניסטית שיצא נגדו בגלוי. בעולם הקומוניסטי החל תהליך של 'דה סטליניזציה', שמשמעותו הייתה התנערות מדרכה הפוליטית והרעיונית של ברית המועצות. במסגרת ההתחדשות הפוליטית ניסו מדינות הלוויין של ברית המועצות לסלול לעצמן דרך פוליטית עצמאית, אשר לרוב הסתיימה בדיכוי צבאי: מתפיסת השלטון בהונגריה בשנת 1956 ורצח ראש הממשלה אימרה נאג'י, דרך דיכוי מהומות פועלים במזרח גרמניה ובהונגריה ועד חיסול הניסיון הצ'כוסלובקי לכונן ממשל סוציאליסטי שאיננו תלוי בברית המועצות באוגוסט 1968. במסגרת ההתחדשות הרעיונית דחו הוגים ופעילי שמאל את הבכורה האידאולוגית שנטלה לעצמה המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות, אשר הצדיקה באופן גורף את כל מהלכיה הפוליטיים של המפלגה ומנהיגיה ועיקרה כל דיון רעיוני שהיה בו כדי לערער על מהלכים אלה. נגד הבכורה האידאולוגית הזאת, שהפכה את האדם כלי בידיה של 'מהפכה', יצאו המבקרים שהעדיפו את העקרונות המרקסיסטיים אשר הדגישו את מרכזיותו של האדם ואת המהפכה ככלי (גם אם התחייבה מן המציאות) בידי. הם האשימו את מנגנוני המדינה הקומוניסטית בסיאוב ואת מנהיגיה בשחיתות.²²

21 דני פתר, 'הרהורים בצד שמאל', שיח, גיליון 1, אוגוסט 1969, עמ' 6-8.

22 על הדה-סטליניזציה והאירועים הקשורים בה ראו, Stephen D. Kertesz (ed.), *East Central Europe and the World: Development in the Post Stalin Era*, Indiana 1962 מרכזיים, עמ' 1148-1205; ג'ודט, *לאחר המלחמה*, עמ' 278-359.

הביקורת הזאת הייתה ללב המחאה של השמאל החדש ושל מרד הסטודנטים במערב אירופה ובארצות הברית בשנות השישים. האירועים שעמדו במרכז הביקורת היו המלחמה הקרה והפועל היוצא שלה – ההתחמשות הגרעינית ומלחמת וייטנאם. אך בשונה משנות החמישים הביקורת הורחבה ל'שיטה' כולה, ביטוי שקיפל בתוכו במובן הצר של המילה את כל מנגנוני השלטון לסוגיו, ובמובן הרחב של המילה את כל גילויי הכוח – מהמשפחה ועד פוטנציאל כוחני עמום או טרנסצנדנטלי.²³ לשמאל החדש של שנות השישים היו שני מאפיינים ייחודיים נוספים: הגלובליות של הביקורת – היא לא כוונה לעניין ייחודי ולא ביקשה להשיג תוצאות פוליטיות קונקרטיות – וכמיהה למהפכה מיידית בסדר הקיים, גם אם העקרונות המרקסיסטים חייבו קודם הבשלה נאותה של התנאים החברתיים והכלכליים.²⁴

הביקורת של שי"ח

חברי שי"ח עסקו בשני נושאים עיקריים. הנושא הראשון היה האופן שפירשו את המהלכים הפרלמנטריים של מפלגות השמאל הסוציאליסטיות – מפ"ם ומק"י. פרשנות זו נקשרה גם בנושא השני, ובמשך הזמן גם העיקרי בעקרונותיה של שי"ח: המשך השליטה בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. בסוף נובמבר 1969 נערך הכנס הארצי הראשון של פעילי שי"ח ובו ניסחו את עקרונותיה של התנועה, שרוכזו בארבעה נושאים: השאלה הלאומית, סוציאליזם, החברה הישראלית, חשיבה ומעשה. בשאלה הלאומית הצהירה שי"ח:

ארץ ישראל היא מולדתם של שני עמיה – העם היהודי והעם הערבי הפלשתינאי. רק בדרך ההכרה ההדדית ניתן לגשר בין שתי התנועות אשר קשרו גורלן בארץ הזאת: הכרה ערבית בתנועת השחרור הלאומית היהודית, שביסודה הרעיון הציוני בדבר זכותו של העם היהודי לרבנות יהודית בתחומי ארץ ישראל, זכותו לעליה אליה, וקיום זיקת גומלין בין המדינה לבין יהודי התפוצות; והכרה ישראלית בזכות העם הערבי-פלשתינאי להגדרה עצמית בתחומי ארץ ישראל, לפתרון צודק של בעיית הפליטים ולזיקה בינו לבין העם הערבי.²⁵

לאחר מלחמת ששת הימים הייתה זו הצהרה ייחודית. הנהגת מפ"ם הסכימה לפתרונות אקטיביסטיים דוגמת התיישבות חצי אזורית במסגרת הנה"ל בשטחים שנכבשו ושכונו היאחזויות ביטחוניות, או להתיישבות אזורית ברמת הגולן (הקיבוץ הארצי ייעד קרקע להקמתם של שני קיבוצים בדרום רמת הגולן: גשור ונטור, וכן תכנן הקמתו של קיבוץ

23 גדי טאוב, 'שנות השישים האמריקניות בישראל: ממרד לקונפורמיזם', עיונים בתקומת ישראל, כרך 13 (2004) (להלן: טאוב, שנות השישים), עמ' 1-28; לואי אלטוסר, על האידיאולוגיה: מנגנוני המדינה האידיאולוגיים, תל-אביב 2008; ריצ'ארד רורטי, 'שמאל תרבותי', מקרוב, חוב' 4 (2000), עמ' 141-154.

24 קולקובסקי, זרמים מרכזיים, עמ' 1177-1183.

25 'הכנס הארצי הראשון', אש"צ, 86.90 (5).

בפתחת רפיח, אשר לבסוף לא קם). מק"י המשיכה לתמוך במדיניות הממשלה – אף שלא הייתה חברה בה – ובכלל זה במדיניות המשך החזקת השטחים.²⁶ משמאל, תנועת מצפן שללה את הציונות וסירבה לראות בנוכחות היהודית בארץ ישראל נוכחות לאומית. היא ראתה בה תולדה של הקולוניאליזם הבריטי שביסס ישות אירופית באמתלה של בית לאומי לעם היהודי בקולוניה שלו בפלשתינה.²⁷

האמירה של שי"ח שארץ ישראל היא מולדת לשני העמים נמצאה בתווך שבין שלילת הציונות של מצפן לבין הקו המדיני ביטחוני שמפ"ם הצטרפה אליו ומק"י תמכה בו. בשל עמדתה זו זכתה שי"ח לביקורת הן ממצפן הן ממפ"ם. בעיניה של מצפן שי"ח לא שללה באופן נחרץ דיו את הכיבוש, ומשום כך נחשבה חלק ממנו וחבריה נתפסו כ'צבועים ואופורטוניסטים'.²⁸ מה שהבדיל את שי"ח ממצפן היה מידת הרדיקליות שלה. בעוד מצפן הלכה ואימצה את העמדה הפלסטינית בסכסוך, ניסתה שי"ח לגבש עמדה אמביוולנטית שתביא לידי ביטוי הן את העמדה הישראלית, הן את זו הפלסטינית, ובד בבד את ההכרה ההדרית של שני הצדדים זה בזה.

לעומת הביקורת של מצפן על שי"ח הייתה הביקורת של מפ"ם עליה ביקורת 'מבפנים'. הוויכוח הפנימי בין חברי הקיבוץ הארצי בשי"ח ובין מפ"ם היה ויכוח על דרכה של התנועה, והעמדה העצמאית שגיבשה שי"ח הייתה לצנינים בעיני הנהגת מפ"ם דווקא משום שאימה לפורר אותה מבפנים. במכתב ששלח יעקב חזן לאמנון ורנר משי"ח תל אביב הוא ניסה לשכנע אותו לחזור לשורות המפלגה. במכתבו ביקש חזן להמעט בכוחה של שי"ח וכינה אותה 'קבוצה קיקיונית' [...] אשר אין בפיהם שום בשורה חדשה כי אם רק מלל כביכול מהפכני, יליד של עקרות פוליטית חסרת אחריות לגורלו של עמנו כאן.²⁹ אולם החשש מ'התארגנות הסיעיתית', כפי שכונתה פעילות שי"ח כפי חברים ממפ"ם, ומיכולתה לפורר את השורות היה רב.³⁰

גם בשני נושאים שעלו בכנס הארצי – הסוציאליזם והחברה הישראלית – ביטאה

שי"ח את ייחודה:

שי"ח שואף לגבש תפיסת עולם סוציאליסטית של סוציאליזם, שביסודו חירותם של יחידים, קבוצות, עמים ומדינות, כתנאי יסוד וכמושכל ראשון. שי"ח דוחה ומוקיע כל משטר וצורת אירגון חברתי שאינם מבוססים על נורמות אלה. [...] שי"ח חרד נוכח תהליכי הימנה בחברה הישראלית

26 דיוני הוועידה ה-17 של מק"י בשנת 1972 עסקו בין היתר בהמשך התמיכה ב'חזית ההגנה הלאומית' – מושג שטבעה מק"י לתמיכתה במדיניות הממשלה מאז ימי ההמתנה. ראו, פורטוגז, משמאל סוציאליסטי לשמאל חדש, עמ' 129-123.

27 אראל, מצפן, עמ' 106-112.

28 שם, עמ' 246.

29 מכתב יעקב חזן לאמנון ורנר, 14.6.1969, אש"צ, 1.85-95(1).

30 מכתב מאיר תלמי ליוסי אמיתי, 17.7.1969, אש"צ, 86.90(5).

המתבטאים בגילויים הבאים: א) העמקת פערים כלכליים וחברתיים.
 ב) העמקת הפער בין 'תנועת הפועלים' למעמד הפועלים. ג) הסתמנות
 תהליכים אנטי־דמוקרטיים בתחיקה ובאווירה הציבורית. ד) הדרדרות
 בתחום יחסי העמים בישראל.³¹

סוף שנת 1969 הייתה נקודת שפל ביחסי יהודים-ערבים. בטווח הארוך, הממשל הצבאי על ערביי ישראל שבוטל בשנת 1964 הוחל עתה על האוכלוסייה הפלסטינית בשטחי יהודה שומרון ועזה. מי שפעלו לביטולו של הממשל הצבאי, משמאלה של המפה הפוליטית ומימינה, נאלצו לראות כיצד הוחל מחדש – גם אם לא על ערביי ישראל – על אוכלוסייה גדולה יותר, ובמעמד משפטי שונה. בטווח הקצר, בשלהי שנת 1969 עמדה ישראל בעינה של מלחמת ההתשה ודעת הקהל הישראלית הייתה ספקנית מאי פעם לגבי היתכנותו של שלום עם מדינות ערב.³² זה היה ההקשר לפרשנות של שי"ח, לפיה יחסי העמים בישראל מדרדרים והסתמנו מגמות אנטי־דמוקרטיות. גם כאן נעה הפרשנות של שי"ח בין מפלגות השמאל לבין מצפן. מצד אחד כיוונה שי"ח את ביקורתה אל ממשלת ישראל ומפלגות השמאל שתמכו בה. מצד שני היא לא שללה את קיומה של מדינת ישראל וערכיה – ציוניים, דמוקרטיים או סוציאליסטיים – מעיקרם, כפי שעשתה מצפן. מנקודת מבטם של חברי שי"ח הקושי היה בתהליכים שהסתמנו בחברה הישראלית ולא בעצם הווייתיה. ההקשר הכלכלי המעמדי של הביקורת של שי"ח מצריך הסבר, שכן באותם ימים יצאה ישראל מן המיתון שהחל במחצית השנייה של שנות השישים. בעולם, סימניו של המשבר הכלכלי של שנות השבעים עתידים היו להיראות בכירור רק בראשית שנות השבעים, בעקבות פרישת ארצות הברית מהסכמי שער החליפין שנקבעו בהסכמי ברטון וודס ועם אמברגו הנפט של מדינות ערב לאחר מלחמת יום הכיפורים.³³ אולם תחושת השגשוג ניכרה בישראל בעיקר למן המחצית השנייה של שנת 1970. בשעה שהתכנסה שי"ח לכנס הראשון הושפעה האווירה הכללית בעיקר ממלחמת ההתשה.³⁴ יתר על כן, עם הצמיחה הכלכלית החלו להעמיק הפערים החברתיים-כלכליים, אם כי בשלב הזה ניכרו ניצניהם

31 'הכנס הארצי הראשון', אש"צ, 90.86.5).

32 על דעת הקהל בישראל ראו, יונה הדרי, משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בישראל בין מבצע סיני למלחמת יום הכיפורים, 1975-1955, ירושלים תשס"ב (להלן: הדרי, משיח), עמ' 139-145. הדרי מתמקדת באנשי הרוח של התקופה, ופחות בממצאי סקרי דעת קהל. העיר על כך מרדכי בריאון במאמר ביקורת על ספרה, ציון, כרך סט (תשס"ד), עמ' 535-539. לסקרי דעת הקהל שנערכו באותן שנים ונוכחים אצל בריאון ראו, Russell A. Stone, *Social Change in Israel: Attitudes and Events 1967-1979*, New York 1982, pp. 14-56 (להלן: סטון, שינוי חברתי). ראו במיוחד טבלה 1.1 בעמ' 20.

33 ג'ורט, לאחר המלחמה, עמ' 453-455. על המשבר הכלכלי של שנות השבעים ראו במיוחד שם, עמ' 453-464; הובסבאום, עידן הקיצוניות, עמ' 357-381.

34 סטון, שינוי חברתי, עמ' 14-56.

בלבר.³⁵ בהקשר הזה נולדה הביקורת של שי"ח מתוך האווירה הכללית והעניקה לה מסגרת פרשנית מעמדית. בין שחברי שי"ח היו ערים לפערים החברתיים המתהווים ובין שלא, שני אירועים שהתרחשו כמה חודשים קודם לכן עוררו ביקורת על מפ"ם, על שוויתרה על עקרונותיה בתחומים המדיני והחברתי: הראשון, הנהגת מפ"ם ויתרה על יום החופש של 1 במאי 1969, בנימוק של צורכי השעה – מלווה ביטחון וסיוע לספר. השני, ממשלת ישראל, ומפ"ם בכללה, דחתה את תכנית השלום שהציע המלך חוסיין באותה שנה בנימוק שאיננה רצינית.³⁶

משמעות הדברים היא שהעמדה שאימץ שי"ח הייתה עמדה ביקורתית שבאה חשבון עם מה שנתפס בעיניו כאובדן הדרך של מפלגות השמאל בישראל באותם ימים. עם זאת, הפתרון של שי"ח נותר עמום. 'לגבש תפיסת עולם סוציאליסטית של סוציאליזם' בעשור שבו היה הסוציאליזם מצוי בנסיגה ניכרת חייב לא רק דיונים רציניים ומעמיקים אלא גם, ובעיקר, פעולה המבוססת על המסקנות הללו.³⁷ אולם כאמור, העמדה הביקורתית הייתה מרכזית בשי"ח. זו באה לידי ביטוי בגיליון שיח הראשון שהיה למעין תעודת זהות והצהרה על כוונותיה. דן זקס, סופר ועיתונאי בעל המשמר, עיתונה של מפ"ם, כתב בראש החוברת:

תמיד ידעתי שחולשתן העיקרית של דעות ביקורתיות כשלי היא שאין לצידן הצעה מעשית לטווח קצר. [...] הודיתי שלטווח קצר עדיפה מדיניות מעשית הנשענת קודם כל על צה"ל [...] אין בידכם פיתרון, אין בפכם תשובה. בכך קיפחתם, לאסוננו, את יתרוכם הגדול עלי ועל שכמותי – את יכולת

35 שלמה סבירסקי, '1967: תפנית כלכלית-מדינית בישראל', בתוך: אבי בראלי, דני גוטוויין וטוביה פרילינג (עורכים), חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי, קריית שדה-בוקר תשס"ה, כרך א, עמ' 92.

36 על דחייתה של הצעת חוסיין נכתב בעל המשמר: 'חוסיין מציע תכנית שש נקודות להסדר שלום בשמו ובשם נאצר'. עיקרי הנקודות כפי שהובאו בכתבה היו: סיום מעשי האיבה, כיבוד והכרה בריבונות טריטוריאלית, הכרה בזכות כל המדינות לחיות בשלום, חופש שיט בתעלת סואץ, שמירה על שלמות טריטוריאלית, פתרון בעיית הפליטים. 'חוסיין מציע 6 נקודות להסדר שלום בשמו ובשם נאצר', על המשמר, 11.4.1969. מאמר המערכת בעל המשמר נימק את הדחייה בטענה שחוסיין מייפה את החלטתו 242 כתכסיס שנועד להרשים את המערב, אך לא קורא למשא ומתן אמיתי עם ישראל. 'מתקפה מדינית ומתקפה שכנגד', שם, 13.4.1969. לגבי הוויתור על החופש ב-1 במאי ראו כתבות בעל המשמר: "למה נקדיש את ה-1 במאי השנה?" הצעה לקיים יום עבודה כללי שהכנסותיו תוקדשנה למלווה הביטחון, 13.4.1969; 'הוועדה המרכזת אישרה את "הצעת בקר" לאחד במאי: חצי יום עבודה – התמורה לספר', 18.4.1969; 'הדור הצעיר של מפ"ם בעד שבתון מלא באחד במאי', שם. מכתבות אלה עולה כי מפ"ם נכנעה לשתפתה הגדולה בהסדרות.

37 ג'ורט, לאחר המלחמה, עמ' 448-422; Daniel Bell, 'The End of Ideology Revisited', Part 1, *Government and Opposition*, Vol. 23, No. 2 (1988), pp. 131-150; Idem, 'The End of Ideology Revisited', Part 2, *Government and Opposition*, Vol. 23, No. 3 (1988), pp. 321-331.

הפיתרון המעשי לטווח־קצר. לא נותר אלא לשוב ולאמץ את מעט כוחנו, להרים את קולנו ולתבוע מדיניות אחרת.³⁸

החלופה למה שנחזה בעיני שי"ח כהיעדר פתרון לא היה פתרון חלופי אלא לרוב ביקורת שתאלץ את ההנהגה לגבש פתרון חלופי שכזה.

החלופה של שי"ח

מעבר לעמדה הביקורתית שגיבש לעצמו שי"ח היה ניסיון לגבש עמדה רעיונית חליפית. בשלב הראשון נערך בירור בשאלה מהו ההבדל בין 'השמאל הישן' לבין 'השמאל החדש', ובשלב השני גובש התוכן הרעיוני. בירור העמדות נעשה במפגשי שי"ח בקמפוסים במסגרת הרצאות של מרצים חיצוניים ובדיונים שנערכו אחריהם. לצד מרצים ישראלים בעלי שם, כמו העורך הכלכלי של על המשמר סבר פלוצק או פרופסור חיים בן-שחר, שהיה באותה עת דקאן הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת תל-אביב, הגיעו מרצים מחו"ל כמו הרי מגדוף, כלכלן והוגה דעות מרקסיסטי אמריקני ולשק קולקובסקי, הוגה דעות מרקסיסט שנמלט מפולין מאימת השלטון הקומוניסטי בארצו.³⁹

שניים מן המרצים שביקשו להבין את השינויים שהתחוללו בשמאל באותה עת, ולהבחין בין 'שמאל ישן' ל'שמאל חדש', היו תיאודור הולדהיים מקיבוץ בית אלפא וגבריאל מוקד. הרצאותיהם פורסמו בגיליון השני של חוברות שיח.⁴⁰ הולדהיים עלה מגרמניה והצטרף לשומר הצעיר בשנת 1943. הוא היה מחנך ומלחין, בוגר בית ספר ג'וליאירד בניו יורק. גבריאל מוקד עלה מפולין בשנת 1943 והיה סגן העורך של מוסף הספרות בעיתון קול העם, עורך כתב העת עכשיו לספרות, חוקר ומבקר ספרות. כל אחד מהם פירש את התמורות מנקודת מבט שונה ואפשר הבנה רחבה יותר של השינויים ושל האופן בו נתפסו. הולדהיים לא הציג בהרצאתו הבדלים של ממש בין השמאל הישן לשמאל החדש. בבסיס השקפת העולם השמאלית נמצא המרקסיזם, שהוא הגיבוש המדעי של הסוציאליזם. בעוד הסוציאליזם עד מרקס היה אוטופיה שחלמה על עתיד טוב יותר תוך ביקורת על אופן הייצור, המרקסיזם פיתח כלים להסביר את אופן הייצור הקיים, ומתוך כך להתגבר עליו.⁴¹ ברם, המרקסיזם נקלע למשבר ותפקידו של הסוציאליסט (הוא לא השתמש בביטוי 'שמאל חדש') הוא להתגבר על המשבר:

38 דן זקס, 'לאן', שיח, גיליון 1, אוגוסט 1969, עמ' 2. בשלהי שנות השישים התבטאות ביקורתית של אנשי מפ"ם נגד מפלגתם, כמו רשימה זו של זקס כבר הייתה אפשרית, גם אם עוררה התנגדות בהנהגת המפלגה. ראו, צחור, חזן, עמ' 244-247.

39 חזור שי"ח [אין תאריך], אש"צ, 95-1.85(1).

40 תיאודור הולדהיים, 'מאי משמע להיות סוציאליסט כיום?', שיח, גיליון 2-3, נובמבר 1969 (להלן: הולדהיים, מאי משמע), אש"צ, 95-1.85(5), עמ' 23-27; גבריאל מוקד, 'האינטליגנציה והשמאל', שם, עמ' 28-30 (להלן: מוקד, האינטליגנציה).

41 לסיכום תמציתי ראו, ברוך זיסר, על ימין ועל שמאל: אשנב לשיח האידיאולוגי בן-זמננו, ירושלים ותל-אביב תש"ס, עמ' 162-181.

אלא שכאן מתגלה לעינינו קושי חמור, שבשום אופן לא נוכל לפטרו כלאחר יד; האם מאורעות 75 השנים, שחלפו מאז כתב אנגלס את הדברים האלה [על מדעיותו של המרקסיזם] לא השמיטו כל בסיס מטענת מדעיותו של הסוציאליזם? הפרוגנוזות נתברו, הסוציאליזם לא קם בשום ארץ קפיטליסטית מפותחת – ואולי אף לא בארץ אחרת. [...] מעמד הפועלים לא התרושש, המשק הקפיטליסטי לא התמוטט, והריאקציה האמריקנית הקדימה את הקידמה הסוביטית הן על הירח והן על הארץ. האם לא מותר לנו – הבה נאמר זאת בעדינות – לצפות מתורה מדעית לקצת יתר-דיוק בחיזוי התוצאות? האם לא היתה הנחתו של אנגלס נחפזת במקצת, ואף אופטימית מדי?⁴²

מדבריו עלה כי המשבר של הסוציאליזם הוא משבר מדעי שבו נתברו הפרוגנוזות ונתגלו קשיים דיסציפלינריים. אולם המשבר המדעי של המרקסיזם בשנות השישים לא יצא מכלל המשברים המדעיים שפקדו, על פי הדוגמה שהביא, את עולם הפסיקה עם גילויים של חלקיקים אלמנטריים נוספים על אלה שהכיר עולם המדע עד אז. תפקידו של המדען הוא לנהוג בביטחון ולא להירתע מהמהפכה המדעית, אלא להצטרף אליה במטרה להחזיר למדע את חיוניותו. הסוציאליזם נתפס כמעל לזמן, כמדע, כמסגרת פרשנית נכונה לכל שעה, ולפיכך אין רלוונטיות לאבחנה בין שמאל ישן לשמאל חדש. הולדהיים לא דיבר על הצורך במפלגה או בתנועה פוליטית חדשה, לא באידאולוגיה חדשה. מדבריו התחייבה למעשה המשכיותו של השמאל המרקסיסטי תוך ביצוע רפורמות פנימיות.

כתיבתם של דברים אלה בחוברת השנייה של שיח, שכקודמתה העמידה את מסגרת הדיון של התנועה, צריכה להיות מובנת בהקשר הפוליטי שלה: ביקורת על מה שכינתה 'אובדן הדרך של מפלגות השמאל' בד בבד עם זיקה הדוקה אליו. בהקשר זה נקראו חברי שיח לא לפרוש מן השמאל הישן אלא לחולל את השינוי בתוכו.

מוקד התייחס להבדלים בין השמאל החדש לשמאל הישן. בהרצאתו בחן את תפקידה של האינטליגנציה השמאלית בחלוקה לשלושה 'עולמות', כהגדרתו: תחום הארצות שהניחו את המסד לסוציאליזם – מדינות הגוש הקומוניסטי; 'העולם השלישי' הבלתי מפותח; המערב הנאו-קפיטליסטי – המדינות המתועשות. בעוד מאבקם של שני העולמות הראשונים היה לחירות ולהיחלצות מניצול ומדיכוי, מאבקו של השמאל בעולם המתועש לא היה למען חירות או נגד דיכוי, שהרי מהם איננו סובל. מאבקו של השמאל בעולם המתועש הוא כפול: מאבק בקפיטליזם המאפיין את המדינות המתועשות במערב, ומאבק נגד דיכוי במדינות הקומוניסטיות ובעולם השלישי. המאבק בקפיטליזם הוא בה בעת מוסרי עבור סולם ערכים חברתי אחר ופוליטי בעד סדר יום אחר. המאבק בדיכוי ביתר חלקי העולם דוחה את השלטון הקומוניסטי (או הצבאי – בדיקטטורות של העולם השלישי) כשלטון

השולל את החירות האנושית ולפיכך לא-סוציאליסטי. על פי החלוקה של מוקד, השמאל בעולם המתועש מפנה את פעילותו לכל חלקי העולם מתוך הבנה שהסוציאליזם אחד הוא:

מתוך כך מנהלים כמעט כל החוגים האלו של 'השמאל החדש' מערכה נגד ואשינגטון ונגד הקרמלין גם יחד. [...] מי שנאבק נגד דיקטטורה צבאית בבראזיל או באינדונזיה; מי שנלחם למען חירות יצירה ותרבות בברית המועצות ומי שאיננו נכנע בפני הריאקציה של השובע היחסי והממוסחר במערב – נלחם בקטעים שונים של חזית למען הסוציאליזם (אם נזכור שהסוציאליזם איננו רק בעלות לא־פרטית על אמצעי הייצור, אלא גם דרך למימושן המלא של היכולות והחירות האנושיות, למימושו של האדם, בתנאי דמוקראטיה חברתית מירבית).⁴³

'השמאל במערב הניאו קפיטליסטי' היה השמאל החדש.⁴⁴ המאבק שלו היה מאבק כללי בדיכוי – כלכלי, צבאי או פוליטי – הן במדינות המתועשות במערב, הן במדינות הקומוניסטיות ובעולם השלישי. אולם השמאל החדש הקצין את ביקורתו ועשה שימוש בז'רגון היפרבולי עד שלעתים ביקורתו נחזתה להיות ביקורת לשם ביקורת בלבד, ומושאי ביקורתו הורחבו ללא הכר כך שכל מה שייצג בעיני הפעילים 'שיטה' או 'מנגנון' או 'כוח' היה יעד למחאה.⁴⁵ במצב כזה הלכה יכולת ההשפעה של השמאל החדש וניטלה ממנו. מוקד היה ער לכך ובשלהי הרצאתו הזהיר את פעילי שי"ח מכך: על שי"ח להיזהר משלילה גורפת של השמאל הישן כפי שנהג השמאל החדש במערב. האחרון האשים את המפלגות הקומוניסטיות בגישה לא דמוקרטית ומשהחל תהליך של דמוקרטיזציה במפלגות הקומוניסטיות, הן הואשמו על ידי השמאל החדש בהפקרת הסוציאליזם. לדעתו של מוקד השמאל החדש לא השכיל לראות את היתרון שבתהליך ארוך של שינוי, ולמעשה העדיף מהפכה אלימה שתתרחש מיד. מעבר לכך, הוא ראה בסתירה שבין חיוב תהליכים של דמוקרטיזציה לבין שלילת הרפורמות מכשול בדרכו של השמאל החדש, שממנו הייתה צריכה שי"ח להיזהר. חברי שי"ח פעלו בתחום שבין הרצאתו של הולדהיים לבין הרצאתו של מוקד. הם ניסו לחולל תמורות בשמאל הסוציאליסטי שממנו יצאו, תוך אימוץ הביקורת ודרכי הפעולה של השמאל החדש במערב וויתור על שימוש במונחים מוקצנים.

43 מוקד, האינטליגנציה, עמ' 29.

44 הניתוח של מוקד עולה בקנה אחד עם דעתם המאוחרת של חוקרים של השמאל החדש, Bertram Gordon, 'The Eyes of the Marcher: Paris, May 1968 – Theory and Its Consequences' בתוך: דה־גרוט (עורך), מחאת סטודנטים, עמ' 39–53.

45 על הז'רגון ההיפרבולי בארצות הברית ראו, טאוב, שנות השישים, עמ' 10. באיטליה ראו, גינסבורג, ההיסטוריה, עמ' 304–307. באירופה ובארצות הברית ככלל ראו, קולקובסקי, זמרים מרכזיים, עמ' 1177–1183; ג'ורט, לאחר המלחמה, עמ' 390–421.

ד. המעשה של שי"ח

ההסתייגות של גבריאל מוקד מאופי הפעולה של השמאל החדש במערב הייתה גם ההסתייגות של שי"ח. שי"ח התמקדה במחאת רחוב, כפי שנהגו תנועות השמאל החדש בעולם, אך נמנעה הן ממחאה גורפת נגד כל מוקדי הכוח הן ממחאה רדיקלית ששללה לחלוטין את הסדר הקיים, דוגמת המחאה של השמאל החדש בעולם. פעילי שי"ח השתדלו למקד את פעילותם בשני העניינים שהעסיקו אותם: אובדן הדרך של השמאל ומדיניות החוץ והביטחון של ישראל.

העיסוק באובדן הדרך של השמאל תועל לדיונים בנושאים חברתיים כלכליים במסגרת הפעילות הדרו שבועית של שי"ח אשר בה הגיבו על ענייני השעה בישראל. לאחר מלחמת ששת הימים נהנתה הכלכלה הישראלית מפריחה. המשק הגיע למצב של תעסוקה כמעט מלאה בסוף שנת 1969, והפריון בייצור הגיע לרמות מרשימות בשנת 1970.⁴⁶ במצב עניינים זה התמקדו הדיונים בנושאים התאורטיים במהותו של הסוציאליזם וברלוונטיות שלו לתקופה, אך לא עסקו, ולא יכלו לעסוק, בבעיות קונקרטיות. אולם בשנים 1970-1971 התרחשו כמה אירועים שהעלו את המתח בנושאים חברתיים כלכליים וסיפקו לשי"ח נושאים לעסוק בהם. הראשון היה עסקת החבילה לייצוב המשק שיוזם שר האוצר פנחס ספיר. במסגרת העסקה בין הממשלה, ההסתדרות והמעסיקים הוסכם על תוספת שכר חלקית, על העלאת מחירים ועל מיסוי בשיעור מוסכם.⁴⁷ אולם אף שהיה בנושא זה כדי לעורר דיון חברתי כלכלי, בנושא לא נעשה דבר, למעט הוצאה לאור של כמה עלונים ובהם גילוי דעת של התנועה.

האירוע השני עורר את שי"ח לתגובה ופעילות – מחאתם של הפנתרים השחורים. בפנתרים השחורים השתלבו מאפיינים מספר שקסמו לשי"ח: הם באו ממעמד חברתי כלכלי נמוך, מתחו ביקורת ישירה על ממשלת ישראל ועל מדיניותה החברתית כלכלית, ועשו שימוש בכיטוי הסגנון של מחאת השחורים בארצות הברית; בכלל זה שמה של התנועה אשר הושאל משה של התנועה האמריקנית, הלוגו של הפנתר השחור, אופני הפעולה שהתמקדו במחאה אלימה וז'רגון מהפכני שנולד מהמפגשים עם חברי מצפן בירושלים. הפנתרים השחורים הלמו את המסגרת הרעיונית של שי"ח, שפירשה את הבעיה החברתית בישראל כהעמקת פערים מעמדיים וכהתרחקות תנועת העבודה ממעמד הפועלים, ושהדרך לפתרונה היה במחאה עממית ובבירור רעיוני על דרכה של החברה הישראלית. על הגורמים לעניין הרב של שי"ח בפנתרים השחורים יש להוסיף את התחרות עם מצפן על לבם של הפנתרים ואת הניסיון של שתי התנועות לצרף את הפנתרים למעגלי המחאה שלהן.

46 יצחק גרינברג, פנחס ספיר: ביוגרפיה כלכלית פוליטית, תל-אביב 2011 (להלן: גרינברג, פנחס ספיר), עמ' 375-418. לנתוני תל"ג ותעסוקה ראו, יורם בן-פורת, 'המשק הישראלי: חבלי צמיחה', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות, ירושלים תשנ"ח (להלן: שפירא [עורכת], עצמאות), עמ' 126-127.

47 גרינברג, פנחס ספיר, עמ' 383-384.

בפברואר 1971, בעקבות מחאת הפנתרים השחורים, הוקמה 'ועדת ראש הממשלה לילדים ונוער במצוקה' כדי לבחון העדפה בחינוך לאזורי מצוקה. משרד החינוך בראשותו של שר החינוך יגאל אלון פעל ליישם את ההחלטה.⁴⁸ הן הוועדה הן מחאת הפנתרים השחורים במאי אותה שנה עוררו דיון בשאלות חינוך ומעמד, וביטאון שיח ייחד לכך מאמר נרחב. בסיכומו נכתב:

המערכת החינוכית שיומרותיה היו לשמש צינור מוביליות עיקרי וכמעט יחידי לבני השכבות הנמוכות – איננה ממלאת פונקציה זו. אדרבה, היא מהווה מעין 'פילטר' או מנגנון סלקטיבי המנפה בהצלחה את האחרונים. והתוצאה משרתת למעשה את האינטרסים של השכבות הפריביליגיוניות [כך] בחברה הישראלית, על ידי שימור והנצחת המבנה המעמדי הקיים. ומנגד האפליה המעמדית המקפחת את ילדי השכבות הנמוכות בתחום החינוך סוגרת את מעגל העוול שמקורו בניצול האבות במקומות עבודתם.⁴⁹

מחאת הפנתרים השחורים ובעיית החינוך שעלתה לכותרות זכתה לפרשנות המרקסיסטית של שי"ח: הבסיס החברתי הוא נגזרת של המציאות הכלכלית ('תשתית') במונחים מרקסיסטיים). המוסדות שצמחו מתוך המציאות הזו, ובהם מערכת החינוך של הילדים כמו מנגנון השכר הנמוך של אבותיהם ('מבני העל' במונחים מרקסיסטיים), נועדו לשכפל את המצב המעמדי ולשמרו.

בהפגנת הפנתרים השחורים הגדולה בכיכר הדווידקה במאי 1971, נטלו חלק גם פעילי מצפן ושי"ח. ההפגנה הסתיימה כאמור בעימות אלים ובמעצרים, ובשי"ח פירשו את תוצאות ההפגנה בהתאם לראיית עולמם, לפיה הסתמנה 'מגמה אנטי דמוקרטית בתחיקה ובאווירה הציבורית'.⁵⁰ הממשלה העדיפה לדכא את המפגינים במקום לפתור את בעיית המצוקה, המשטרה עשתה שימוש מופרז בכוח והעיתונות שיתפה פעולה בשתיקה. בהמשך לביטויי חוסר האמון בממסד, דרשו בשי"ח הקמתה של ועדת חקירה אזרחית ולא ממלכתית. פעולות מחאה משותפות לפנתרים ולשי"ח התקיימו גם בתקופה שלאחר מכן.

עם זאת, העיסוק של שי"ח בענייני חברה התרכז באותם חודשים בשנת 1971 במחאת הפנתרים השחורים. מעבר לכך בשאלות אלה עסקו במפגשי שי"ח, פחות מכך בפעולות רחוב. אחת הפעולות המעטות בתחום זה התקיימה באפריל 1973. חברי שי"ח ירושלים ערכו יחד עם סטודנטים וחברי הפנתרים השחורים מבצע בנוסח 'רובין הוד'. הם פלשו לסופרמרקט ירושלמי ומכרו בהפגנתיות מוצרים במחירים מוזלים. שלושה מחברי הפנתרים

48 אשר בן-אריה, 'המצוקה פנים רבות לה: על התפתחות תפיסת המצוקה בישראל', ביטחון סוציאלי, חוב' 72 (תשס"ז), עמ' 48-51.

49 ראובן שושני, 'אפליה מעמדית בחינוך', שיח, גיליון 7-8, מאי-יוני 1971, עמ' 9.

50 'הכנס הארצי הראשון', אש"צ 86.90(5).

השחורים ו־15 חברי שי"ח נעצרו בעקבותיה.⁵¹ אך זו הייתה אחת הפעולות המעטות ובאביב 1973, ערב התפרקותה של שי"ח, דיברו על 'גישושים ראשונים של מאבקים בתחום בעיות החברה'.⁵²

נושא מדיניות החוץ והביטחון הלך ותפס את עיקר פעילותה של שי"ח, החל במאמרים ובכתבות שהתפרסמו בגיליונות שיח, עבור בכרוזים ובעלונים שהופצו מעת לעת, וכלה בהפגנות ובעצרות שקיימה. הפרסומים שראו אור בגיליונות שיח ניסו לספק הסבר רעיוני כולל להישארותה של ישראל בשטחים. לאחר הרושם המידי שהותירה המלחמה על הציבור ומקבלי ההחלטות כאחד, החלה מדינת ישראל לנהל שיחות עם שכנותיה באמצעות מתווכים על הסדרת היחסים ביניהן. השיחות לא נשאו פרי ושני הצדדים לא הצליחו לחלץ את עצמם מהשיתוק המדיני שגזרו על עצמם. הלך הרוח המרומם השפיע על מקבלי ההחלטות בישראל, אך לשיתוק תרם גם הצד הערבי ששלל פשרה אשר תסיים את הסכסוך.⁵³ חברי שי"ח מיקדו את ביקורתם בעיקר על הלך הרוח שמנע לדעתם מממשלת ישראל להגיע להסדר עם שכנותיה. להלך רוח זה, על פי המאמרים שנתפרסמו, היו שני רבדים, ובהם התמקדו הכותבים: האמונה הבלתי מעורערת של ישראל בכוחה הצבאי ובעליונותה המדינית, והאמונה שהאשם בפרוץ המלחמה מוטל כולו על הערבים. לפיכך, כדי להגיע לפתרון, על ממשלת ישראל לקבל החלטה עקרונית שכוחו של השלום ליצירת יציבות לא נופל מכוחו של צה"ל, להכיר באחריותה לתוצאות המלחמה ובזכות המקבילה של הערבים על ארץ ישראל. בגיליונות שיח הופיע מדור קבוע בשם 'הסכסוך', ובאחד מהם התפרסמו לדוגמה הדברים הבאים:

1. גורלם של שני העמים לחיות כחבל ארץ זה, וזכותם לחיות בו אינם ניתנים לערעור. 2. אין לכפות מסגרות לאומיות על אחד הצדדים אם רוב אזרחיו אינם רוצים בהן. [...] למשא ומתן כזה יבואו שני הצדדים כאשר הצד הישראלי מצוייד בצבא חזק, בטריטוריה (המוגנת לפחות בעתיד הנראה לעין) ובמערכת חברתית מגובשת. הצד הפלשתינאי יביא עמו את העוול ההיסטורי שנעשה לו, וערכו של השלום אותו הוא מסוגל להציע לאזור. [...] טיפול פומבי ומתמיד בבעיה הפלשתינאית, וחינוך להכרה שבהסדרתה, מלווה בהכרה המלאה בחלקנו ובאחריותנו ליצירתו וקיומו של מצב בלתי נסבל זה, בהם טמון הסיכוי היחיד להחלץ ממעגל הדרישות להסדרים ומן הפחד משניהם.⁵⁴

51 חוזר שי"ח, אפריל 1973, אש"צ, 95-1.85(2).

52 שם.

53 על הלכי רוח בקרב ההנהגה ואנשי הרוח ראו, הדרי, משיח, עמ' 105-125. על הדיונים עם מדינות ערב לאחר המלחמה ראו, איתמר רבינוביץ', 'חצי מאה של סכסוך, רבע מאה של תהליך שלום: יחסי ישראל-ערב בשנת החמישים למדינה', בתוך: שפירא (עורכת), עצמאות, עמ' 412-413.

54 דניאל עמית, 'על מוקד הסכסוך', שיח, גיליון 11, ינואר 1972, עמ' 6.

הדברים התפרסמו בינואר 1972, כאשר האופטימיות של הציבור הישראלי באשר לסיכויי השלום עם שכנותיה גדלה במידה מסוימת.⁵⁵ אך רוח הדברים איננה שונה מדברים שנאמרו בשעה שהציבור הישראלי היה פסימי מאי פעם לגבי השלום (כמו בסיכומי הכנס הראשון של שי"ח שנזכרו לעיל). שי"ח התמיד בפרשנות הסכסוך במונחים ערכיים כ'זכות' ו'אחריות', ואילו התמורות המדיניות היו משתנים משניים בפרשנותו. חברי שי"ח השוו בין הצדדים – הישראלי והערבי – הן בזכות על הארץ הן באחריות להימשכות הסכסוך ודחיית הקץ בפתרונו. הם האשימו את ישראל בכך שסירבה להכיר במשוואה הזו, שכן לו הכירה בו, אפשר היה ליישב את הסכסוך.

הביטוי לרעיונות אלה היה בפעולות המחאה של שי"ח. ככל הקשור בפעולות המחאה אימצו חברי שי"ח את הסגנון של מחאת השמאל החדש בעולם. המחאה נגד כוחנותו של הממסד באה לידי ביטוי ב'הפגנות השבת' (Sit ins). את ההשראה להפגנות השבת קיבלו ממהטמה גנדי, המנהיג ההודי שנשא את נס המחאה בדרכי שלום. המפגינים התיישבו על הארץ וסירבו להתפנות על אף דרישתם של כוחות הביטחון, עד שלבסוף פונו בכוח. הסיטואציה יצרה מצב ויזואלי שבו המפגינים נמוכים, פסיביים ומתגוננים, ואילו השוטרים גבוהים, אקטיביים ותוקפנים. הביקורת על השימוש לרעה בכוח קיבלה 'אישוש' מעצם המעמד הפיזי.

ביטוי מחאה נוסף היה 'כיבוש הקמפוס' (Takeover).⁵⁶ הביקורת של השמאל החדש במערב אשר הופנתה גם אל האוניברסיטאות והעובדה שמרבית חברי השמאל החדש היו סטודנטים, תיעלו את אירועי המחאה לא פעם אל הקמפוסים עצמם. באירוע מסוג זה נעלו המוחים את שערי האוניברסיטה עד שתיענינה דרישותיהם. הקושי היה נעוץ בכך שהפעם – בעצם נעילת השערים – הסטודנטים גילו אלימות יזומה. את הקושי הזה פתרו בכך שהמחאה בין גדרות הקמפוס הייתה מחאה שלווה; מעין פסטיבל שבו התגודדו הסטודנטים במדשאות וניגנו מוסיקה או עשו תרגילי יוגה.

ההשתלטות על הקמפוס נועדה לקדם את דרישות הסטודנטים מהנהלת האוניברסיטה ככל הקשור לתנאי הקבלה, לגובה שכר הלימוד ולתנאי ההוראה. אך ברוח המחאה הגורפת שאפיינה את השמאל החדש, הורחב המסר של הסטודנטים הנעולים בקמפוס גם אל נושאים שמחוץ לו. באביב 1968 מחו הסטודנטים באוניברסיטת קולומביה, ניו יורק, נגד הרחבת הקמפוס לשם בניית אולם ספורט על חשבון קרקע שנועדה לדיור ציבורי לתושביה של שכונת הרלם הענייה, הגובלת באוניברסיטה. בעשרות קמפוסים בארצות הברית ובאירופה

55 סטון, שינוי חברתי, עמ' 21-22.

56 יאנג, אי סדר, עמ' 29-33, 46-50; Gerard J. DeGroot, 'The Culture of Protest: An Introductory Essay', בתוך: דהגרוט (עורך), מחאת סטודנטים, עמ' 3-11; Sandra Hollin Flowers, 'Coming of Age Under Protest: African American College Students in the 1960s', עמ' 169-185; James Miller, *Democracy in the Streets: From Port Huron to the Siege of Chicago*, New York 2004, pp. 21-40 (להלן מילר, דמוקרטיה).

ננעלו שערי האוניברסיטה כמחאה נגד מלחמת וייטנם במהלך שנת 1968. ב-2 ביוני 1967 גלשה הפגנת סטודנטים במערב ברלין נגד ביקור השאה הפרסי לאל'ימות שהסתיימה במותו של סטודנט מיריות השוטרים. בארץ השתלטו ב-2 במאי 1972 חברי שי"ח על אולם הסנאט של האוניברסיטה העברית בירושלים כתביעה מהנהלת האוניברסיטה לדרוש את שחרורם של סטודנטים שנעצרו יום קודם לכן בהפגנות 1 במאי.⁵⁷

ביטוי המחאה הרווח ביותר במערב היה הפגנה במרחב הציבורי תוך קריאת סיסמאות והנפת כרזות. אף שהפגנות היו אמצעי מחאה עיקרי מאז ומתמיד, בשנות השבעים התחדשו שני מאפיינים עיקריים: כמות ההפגנות עלתה לאין שיעור ונושאי המחאה היו כלליים, עקרוניים ופחות ממוקדים. המחאה של שי"ח ענתה על שני המאפיינים הללו, הן משום השימוש הרב בהפגנות הרחוב ככלי ליצירת תהודה ציבורית, הן משום שנושאי המחאה, גם אם היו עמוד השדרה של שי"ח מיום הקמתה, נגעו לחברי שי"ח אישית לא יותר משנגעו לכל אזרח ישראלי אחר.⁵⁸

לכסוף, חברי שי"ח אמצו במידה מתונה גם את מחאת הלבוש של השמאל החדש. בארצות הברית התריס המראה ה'היפי' נגד התרבות הדומיננטית: השיער הארוך, הבגדים הקרועים, החצנת המיניות בעיקר אצל נשים, ההילוך היחף. כל אלה השתלבו היטב במחאה של השמאל החדש נגד מה שייצג בעיניהם את ה'שיטה' וה'כוח'. על פי הפרשנות של השמאל החדש לא היה שום דבר 'טבעי' או 'מובן מאליו' או 'הכרחי' בתרבות הקיימת, אלא מניפולציה של השיטה שנועדה למנוע ביקורת עליה. הלבוש והמראה היו אפוא 'ריטואלים של התנגדות' לתרבות הדומיננטית, ולכל פריט לבוש היה מסר. השיער הארוך והזקן המגודל ביטאו אי הסכמה עם מה שנחשב לבריא, לנקי ולמסודר ולפיכך לטוב ולראוי מן הבחינה הערכית. מכנסי ג'ינס צמודות וחולצה רכה לנשים ביטאו אי הסכמה עם הדרישה להצנעת המיניות הנשית, והבגדים הקרועים ביטאו מחאה נגד מה שנתפס כתרבות הצריכה הקפיטליסטית.⁵⁹

57 להפגנות בעולם ראו, Sylvania Ellis, "A Demonstration of British Good Sense?" British Student Protest During the Vietnam War, בתוך: דה-גרנט (עורך), מחאת סטודנטים, עמ' 54-69; מילר, דמוקרטיה, עמ' 282-304. על ההפגנות בגרמניה ראו, רוזמן, חלוקה, עמ' 190-192; Carter, 'Culture, History and National Identity in the Two Germanys, 1945-1999', in: Mary Fulbrook (ed.), *Twentieth-Century Germany: Politics, Culture and Society*, London 2001, pp. 247-269, at pp. 264-268. על ההפגנה בירושלים ראו קטעי עיתונות על הפגנת הסטודנטים ב-2.5.1972, אש"צ, 41.85-95; יעקב כ"ץ, כמו עיני: אוטוביוגרפיה של היסטוריון, ירושלים תשס"ז, עמ' 141.

58 תמר הרמן, 'השקט שאחרי הסערה: חולשת המחאה לאחר מלחמת לבנון (2006) כמקרה בוחן לשינוי בדפוסי ההשתתפות האזרחית בישראל', בתוך: הכהן וליסק (עורכים), צומתי הכרעות (להלן: הרמן, חולשת המחאה), עמ' 539.

59 על הלבוש והמראה בגרמניה ראו, Detlaf Siegfried, 'Protest am Markt: Gegenkultur in der Konsumgesellschaft um 1968', in: Christina von Hodenberg and Detlaf Siegfried (eds.), *Wo 1968 liegt: Reform und Revolte in der Bundesrepublik*, Göttingen 2006, pp.

ביטויי לבוש מעיין אלה היו גם בשי"ח, ובהפגנות אפשר היה לראות מפגינים מגודלי שיער ופרועי זקן, בעיקר מקרב הצעירים יותר. בין משתתפי הפגנות שי"ח היו גם תלמידי תיכון ובאותה עת אף יצא לאור כתב עת עצמאי שיצא לאור והופץ על ידי תלמידי תיכון בשם **געשוש** (לעתים נעשוש). קשה לאמוד את מספר העותקים ואת תפוצתו, אך חשיבותו הייתה בחדשנותו – כתב עת מרדני שהוציאו תלמידי תיכון בקרב מעגלי תיכוניסטים. בגיליון הראשון שראה אור בשנת 1970 הוקדשו מרבית הטורים לתפקיד הממשמע של הלבוש הנקי והמסודר, ומנגד לתפקיד המשחרר של הלבוש ה'היפי'.⁶⁰

ה. התפרקות שי"ח

מראשית שנת 1973 עסקו חברי שי"ח בשאלה אם להתמודד בבחירות הקרובות לכנסת השמינית שעמדו להיערך בסוף השנה.⁶¹ לתומכים בהליכה לבחירות היה ברור כי שי"ח לברה לא תוכל לעבור את אחוז החסימה ולכן החלו במגעים עם מק"י בהנהגתם של יאיר צבן, שמואל מיקוניס וראול טייטלבוים, ולחלופין עם אורי אבנרי. בבחירות לכנסת השביעית זכתה מפלגתו של אבנרי, העולם הזה-כח חדש, בשני מושבים, ושני חברי הכנסת מטעמה היו אבנרי ושלוש כהן, חברו מימי טרום המדינה. במהלך כהונת הכנסת התפצלה הסיעה. שלום כהן המשיך להיות חבר כנסת בסיעת יחיד ואורי אבנרי הקים את מר"י – מחנה רדיקלי ישראלי, ובאמצעות ניהל את המגעים עם שי"ח. המתנגדים להליכה לבחירות לא שינו את עמדתם על מק"י ודחו את שיתוף הפעולה עמה מכול וכול. הם הסכימו לשקול את שיתוף הפעולה עם אורי אבנרי משום המסר הרדיקלי שעלה בקנה אחד עם השקפתם. אולם לשיתוף פעולה כזה נדרשה שי"ח להתמסר, מה שנגד את העקרונות של רבים מחבריה:

בגוף שבו לא כל התשובות מוכנות מראש בו, אין ולא צריך שיהיה מרכז או 'הנהגה היסטורית' שיתנו את הפרוש המוסמך של התורה המוכנה מראש. [...] אנו מאמינים בהתמודדות עם המציאות על בסיס אידיאות וערכים, ולא על יסוד דוגמות כנסייתיות – לא מכנסיית 'הציונות הסוציאליסטית' של הממסד הישראלי, ולא מכנסיית המרקסיזם-לניניזם של השמאל הישן.⁶²

הכותבים הוציאו את העמדה העקרונית שלהם על המציאות הפוליטית בישראל מן הכוח אל הפועל:

48-78; Dagmar Herzog, 'Sexy Sixties? Die sexuelle Liberalisierung der Bundesrepublik zwischen Säkularisierung und Vergangenheitbewältigung', *ibid*, pp. 79-112. לדיון במשמעותו הפוליטית-חברתית של הסגנון דרך המקרה של הפאנק ראו, דיק הבידג', **תת-תרבות פאנק: משמעותו של סגנון**, תל-אביב 2008, עמ' 129-146.

60 הגיליון הראשון מופיע ברשת: club.ovzap.net/gaashush/page0.html (נדלה ב-9.12.2012).

61 הבחירות תוכננו לאחר ש אוקטובר, אך בשל המלחמה התקיימו ב-31.12.1973.

62 אריה ארנון, איתן מיכאלי, מיכאל מסינגר, ראובן קמינר וגדעון עשת, 'בעקבות "תכלת"', 24.6.1973, **אש"צ**, 1.85-95(2).

בחברה הישראלית, ערב בחירות 1973, אין מקום ל'שמאל בעל אחריות לאומית', במקומו צריך לבוא שמאל מיליטנטי שיאבק על נושאים קונקרטיים בצורה הכי יעילה והכי עקרונית ולעומת זאת ישמור לו את זכות הגיגום בכל אשר נוגע לדוגמות ישנות ולאידאולוגיות הדורשות בירור מעמיק תוך כדי פעולה.⁶³

ההליכה לבחירות חידדה את ההבדלים בין חברי שי"ח. היו ביניהם כאלה שביקשו השפעה בפוליטיקה הישראלית דרך הפרלמנט. בגישתם זו הם היו רחוקים למדי מראיית העולם הרווחת של חברי השמאל החדש בתקופתם – הם לא שללו את ה'שיטה' כולה, אף לא את המיסוד, והאמינו בכוחה של הפוליטיקה הפרלמנטרית. מרביתם היו חברי שי"ח תל-אביב, אנשי הקיבוץ הארצי שפרשו ממפ"ם, והרגישו כי הבשילו התנאים להתמודדות פרלמנטרית. לעומתם, כפי שעולה משני הציטוטים למעלה, היו מי שהחזיקו בתוקף בהשקפת עולם רדיקלית ודבקו בקו האנרכיסטי שאפיין אותם בשנות פעילותם בשי"ח ואת תנועות השמאל החדש. הם ביקשו להמשיך בפוליטיקה של ביקורת ומחאה ולא מצאו טעם במעשה הפרלמנטרי. באופן לא מפתיע היו מרבית החברים שתמכו בגישה הזאת חברי שי"ח ירושלים. לקראת סוף השנה, בהתקרב מועד הבחירות, התפרקה שי"ח לשני אגפים: האחד – תנועת 'תכלת אדום' שהתמודדה בבחירות לכנסת עם מק"י ברשימה משותפת בשם מוקד. מוקד זכתה למושב אחד בכנסת וחבר הכנסת מטעמה היה מאיר פעיל. השני – תנועת חזית השמאל הסוציאליסטי שהקימו חברי האגף הרדיקלי בשי"ח בשיתוף עם חברי מק"י שפרשו ממנה זה מקרוב ובראשם אסתר וילנסקה. חזית השמאל התמודדה בבחירות לכנסת עם תנועת מר"י ברשימת בחירות בשם מר"י – חזית השמאל, אך לא עברה את אחוז החסימה והתפרקה מיד לאחר מכן.

1. שי"ח והשמאל בישראל

תנועת שי"ח הייתה רק אחת במעגל גדל והולך של תנועות וארגוני שמאל בישראל בשלהי שנות השישים ובראשית שנות השבעים. מלבד תנועות מחאה קמו חוגים רעיוניים, אירועי תרבות שימשו במה לדיון ציבורי פוליטי, קמו חוגי שמאל בכמה בתי ספר תיכוניים ויצאו כתבי עת חדשים. תנועות המחאה הבולטות מסוגו של השמאל החדש היו שי"ח ומצפן. בעוד שי"ח הייתה תנועה אחת ולה שני אגפים – תל-אביב וירושלמי – הסתעפה תנועת מצפן לכמה קבוצות זעירות שמנו פעילים מעטים. תנועות נוספות שיש לציין הן תנועת יש שקמה באוניברסיטת חיפה במקביל לשי"ח והרוח החיה בה היה העיתונאי גרעון ספירו, קבוצת מטאטא שקמה על ידי סטודנטים מהאוניברסיטה העברית בירושלים ובלטו בה בני טמקין (כיום פרופסור למדע המדינה, מראשי מרצ וחבר כנסת מטעמה בכנסת ה-13), דן ליאון (סופר ופעיל שמאל) והקבוצה הבאר שבעית מאוניברסיטת הנגב, שפעלו באותה

63 יצחק לאור, 'מהי חזית שמאל לבחירות', 16.7.1973, ארכיון העבודה, IV-104-1270-391.

עת. הקבוצות הללו היו בעלות מאפייני השמאל החדש: קבוצות מחאה שהקימו סטודנטים בקמפוסים האוניברסיטאיים, העמידו כמטרה את המחאה נגד המדיניות הממסדית ככלל ומדיניות הממשלה בשטחי יהודה, שומרון ועזה בפרט, השתמשו בטרמינולוגיה מרקסיסטית ובראיית עולם רדיקלית.⁶⁴

החוגים הרעיוניים נחלקו לשני סוגים: חוגים שעסקו בדיונים תיאורטיים וביקשו ללבן קושיות רעיוניות בנושאי סוציאליזם ומרקסיזם, וחוגי אינטלקטואלים שביקשו להשפיע על סדר היום המדיני של ממשלת ישראל. עם חוגי הליבון הרעיוני נמנו הארגון שמאל סוציאליסטי ישראלי (ש"ס), שהקימו חברי הקבוצה הירושלמית לאחר התפרקות ש"ח בשנת 1973, ושעם חבריו היו ראובן קמינר ואריה ארנון; החוג ליוזמה שמאלית ולמחשבה רעיונית, שבלטו בו חברי ש"ח כדני פתר, ישראל לף (מירושלים), פרץ קדרון, יוסי אמיתי ומיכה רחמן (מקיבוץ כרם שלום); ארגון קומוניסטי ישראלי (אק"י) שהקימה אסתר וילנסקה, חברת הכנסת ממק"י, שפרשה ממנה עם הצטרפותה לסייעת מוקד השמאלית-ציונית בשנת 1973. אק"י ניסתה את כוחה ברשימת בחירות משותפת עם העולם הזה של העיתונאי אורי אבנרי במסגרת מר"י – חזית השמאל, אך לא עברה את אחוז החסימה בבחירות בשנת 1973 והמשיכה להתקיים ככמה לליבון רעיוני בלבד. חוג הנגב המערבי כלל חברי קיבוצים מן הדרום, בעיקר חברי הקיבוץ הארצי, חלקם חברי ש"ח כמו אמנון ורנר, דגי חבויניק, ואחרים, כמו אמיל גרינצוויג מרביבים, שנרצח בהפגנת שלום עכשיו בשנת 1983. כן פעלו חוג העמקים בקיבוץ התק"ם, שבלט בהם חגי מרום, לימים חבר כנסת ממפלגת העבודה, וקמפ"ס, קבוצות למעורבות פוליטית וחברתית סטודנטאליות, וכן חוג ליבון שהיה קשור ביוצאי ש"ח באוניברסיטת תל-אביב והאוניברסיטה העברית בירושלים. כל החוגים הללו קיימו מפגשים רעיוניים, חלקם הוציאו את סיכומיהם בכתובים, אך נוכחותם הייתה שולית.⁶⁵ החוג המוכר בין חוגי האינטלקטואלים היה התנועה לשלום וביטחון שהקימו יהושע אריאלי, גד יציב ושמחה פלפן, איש מפ"ם ושליח מטעמה בפריס במשך שנים רבות. תנועת תכלת אדום, שהקימו חברי האגף התל-אביבי בש"ח לאחר התפרקות התנועה, כללה חוג אינטלקטואלים שמאליים ובהם חוקר הספרות מנחם ברינקר, אבישי מרגלית ומאיר פעיל. בתחום התרבותי התעורר ויכוח ציבורי על המחזות שהעלה חנוך לוין; הסוער שבהם היה סביב מלכת אמבטיה. הרביבו הסאטירי עלה בתיאטרון הקאמרי בשנת 1970 ומתח ביקורת סרקסטית על מדיניותה הביטחונית של ממשלת ישראל ועל החברה הישראלית שהוצגה כיהירה ושאננה, כזחוחת דעת התולה את יהבה על הכוח בלבד. בעיצומם של ימי האופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים זכתה ההצגה לתהודה ציבורית רבה ולאחר

64 על ארגוני השמאל באותה עת ראו, אראל, מצפון, עמ' 228-249; פורטוגו, משמאל סוציאליסטי לשמאל חדש, עמ' 139-143.

65 שם; אהוד שפרינצק, ניצני הפוליטיקה של דה-לגיטימציה בישראל, 1967-1972, ירושלים תשל"ג עמ' 30-42; יעל ישי, 'קבוצות אינטרס בישראל', סקירה חודשית, חוב' 34, 1987, עמ' 18-26; פריטים ארכיוניים של התנועות והארגונים השונים: אש"צ, 95-2.85(1).

19 הצגות, בחדש מאי, הורד המחזה מעל הבמה. לויז והמחזה לא נקשרו בשמו של ארגון שמאל כלשהו, אך מצאו מסילות ללבותיהם של פעילי שי"ח כדני פתר, שהתוודעו ללויז באותה עת ושיתפו עמו פעולה בזירה התרבותית.⁶⁶

בבתי הספר התיכוניים פעל שי"ח תלמידי תיכון. שי"ח תלמידי תיכון שיתף פעולה עם תנועת שי"ח ופרסם מעת לעת כרוזים משלו בגיליונות התנועה. פעילותו הקיפה כמה בתי ספר בתל-אביב ומוסדות חינוכיים של הקיבוץ הארצי.⁶⁷ הפעילות לא הייתה סדירה וכללה מפגשים עיוניים והפצת כרוזים. עיתונים שהוציאו תלמידי תיכון כמו געשוש שהוזכר, פריקי, החיידקים, שול"ה (שלום ולא התנחלויות) יצאו לאור על ידי תלמידי תיכון והופצו בין תלמידי תיכונים בתל-אביב ובירושלים. כמו כמה התארגנויות אקלקטיות של מועצות תלמידים שנועדו לייצג תלמידי תיכון מול מערכת החינוך.⁶⁸ כל המסגרות הללו ביקשו לתת במה לקולו של הנוער בנושאים המטרידים אותו, כפי שנוסח מדוי פעם בפתח הגיליונות השונים – ואלה היו לרוב מערכת החינוך ומבחני הבגרות, מין ולבוש, גיוס וצבא. הנושאים שבהם התמקדו הפרסומים, אופי הביקורת עליהם והיחס שהציעו לאמץ עלו בקנה אחד עם רוח מרד הסטודנטים ומחאת השמאל החדש.

אף כי פעילות השמאל הפוליטי במתכונת תנועות מחאה וחוגי אינטלקטואלים התקיימה עוד קודם לכן, היה חידוש הן במספר התנועות שפעלו הן בהיקף פעילותן.⁶⁹ התפוצה הרבה של תנועות מחאה שמאליות לאחר מלחמת ששת הימים הולמת גישות תיאורטיות בחקר המחאה. תמר הרמן הצביעה על שתי גישות תיאורטיות המנסות להסביר באילו נסיבות תפרוץ המחאה: גישת 'מבנה ההזדמנויות הפוליטיות' וגישת ה'מסגור'. הראשונה מציעה כי בהצטרפותם של מספר גורמים אובייקטיביים זה לזה בנקודת זמן מסוימת קיים סיכוי לפריצת גל מחאה שסיכוייו להצליח טובים.⁷⁰ השנייה מתמקדת בגורמים הסובייקטיביים לפרוץ מחאה. היא עומדת על מרכיבי ההזדמנויות כפי שהם נתפסים בעיניהם של המשתתפים במחאה ובאופן שבו יתפרש על ידם, יעניק לגיטימציה ויעודד לפעילות פוליטית קולקטיבית. הגורמים שמנתה הרמן הם: 'א' הגדרה של המצב הבעייתי או העוול שהמחאה מוחה

66 פתר, לב בצד שמאל, עמ' 192-193.

67 ראיון המחבר עם דודו אמיתי, גבעת חביבה, 8.6.2005.

68 אוסף מקוון של הפרסומים השונים בארכיון המקוון של השמאל בישראל, israeli-left-archive.org (נדלה ב-9.12.2012).

69 לפני שנות השבעים בלטו קבוצות אינטלקטואלים שלא הוגדרו כתנועות שמאל: שורת המתנדבים ומן היסוד. ראו, פולה קבלו, שורת המתנדבים: קורותיו של ארגון אזרחים, תל-אביב 2007. גופים בולטים שדגלו בשלום היו ברית שלום, איחוד והוועד לשלום עולמי, אף כי לא נחשבו תנועות שמאל (אם כי כל חברי הוועד לשלום היו אנשי שמאל). ראו, תמר הרמן, מ'ברית שלום' ל'שלום עכשיו': הפציפזם הפרגמטי של מחנה השלום בישראל בהיבט השוואתי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1989.

70 הרמן, חולשת המחאה, עמ' 532-533. המרכיבים שמונה הרמן הם: רמת המיסוד של המערכת הפוליטית, מידת היציבות של הבריתות בין האליטות, קיומן של בריתות בין המוחים ובין אנשים מן המסדר הפוליטי, מידת הנכונות של המדינה להפעיל דיכוי נגד המוחים.

עליו; (ב) איתור האשמים או מקור הצרה – מבנה או תהליך כלשהו; (ג) קישור מושכל בין הבעיה לסיבותיה ולתכנית פעולה מסוימת שבמוחים מנסים לקדם כדי להביא לתיקון המצב.⁷¹ העיון בהתפתחותה של שי"ח ובדעיכתה הראה כי לאחר מלחמת ששת הימים הצטרפו שלושת הגורמים הללו זה לזה ואפשרו את צמיחתה של התנועה ופעילותה. יתר על כן, אפשר להציע את המודל שהביאה הרמן כדי להסביר את התפוצה הרבה של מחאת השמאל בסוף שנות השישים ובראשית שנות השבעים. לא יהיה מופרז לקבוע כי קו ישר מחבר בין תוצאותיה של מלחמת ששת הימים לבין תפוצתן הרבה של תנועות השמאל בארץ בשלהי העשור ובעשור שלאחריו.⁷²

אולם אפשר להציע הסברים נוספים לתפוצתן הרבה של תנועות השמאל בישראל ולמגוון הרחב של מופעיהן. ההסבר הראשון קשור בגל המחאה שאפיין את שלהי שנות השישים וראשית שנות השבעים בעולם. בתקופה זו חברו גורמים מידיים הקשורים בהתמשכותה של המלחמה הקרה, כמו מלחמת וייטנם והפלישה לפראג, לגורמים רחבים יותר מבחינה חברתית. בין הגורמים הרחבים יש לציין את בשלותו של דור שנות השישים, רווחה כלכלית יחסית של המעמד הבינוני שאפשרה לו לעסוק בעניינים חברתיים שמעבר להישרדותו היומיומית ומעבר מאותה נינוחות כלכלית שאפיינה את שנות השישים אל ראשיתן של 'שנות המשבר הארוכות', כהגדרתו של ההיסטוריון אריק הובסבאום את שנות השבעים. בממד הישראלי הצטרפו תוצאותיה של מלחמת ששת הימים אל הגורמים הדוריים והחברתיים-כלכליים והולידו את תנועת שי"ח כמו גם את תנועות המחאה האחרות. רוב החוקרים, ציינה תמר הרמן, מצביעים על תקופה זו כראשיתה של 'עונת המחאה'.⁷³ הסבר שני קשור בעלייה בחשיבותה של הזירה החוץ פרלמנטרית כזירה מועדפת לפעילות פוליטית. אפיקי השפעה פוליטיים חיצוניים לפרלמנט היו למשמעותיים יותר ויותר בשנות השבעים וביתר שאת בשנות השמונים. ככל שהלכה סמכותה של המדינה ואיבדה מכוחה, הלך ועלה כוחם של תנועות ושל ארגונים פוליטיים שפעלו במרחב הציבורי.⁷⁴ לצד זה יש לציין את הזירה התרבותית: מחזות תיאטרון כדוגמת *שומי של*

71 שם, עמ' 533.

72 על הקשר הזה נכתב רבות ולא רק במסגרת השיח הפוסט-קולוניאלי. ראו למשל, אראל, מצפון, עמ' 293-310; מרדכי בראון, 'שישה ימים, שש תמיהות ושש הצעות למחקר', *גבולות עשנים: עיונים בתולדות מדינת ישראל 1948-1967*, ירושלים תשס"א, עמ' 368-398; גדי טאוב, 'פוסט ציונות: הקשר הצרפתי, אמריקאי, ישראלי', בתוך: טוביה פרילינג (עורך), *תשובה לעמית פוסט ציוני*, תל-אביב 2003, עמ' 224-242.

73 הרמן, *חולשת המחאה*, עמ' 538.

74 על העתקת מוקדי הסמכות ראו, ג'יימס רוזנאו, 'העתקת הסמכות בעולם הולך ומתכווץ', בתוך: תמר הרמן (עורכת), *מלמטה למעלה: תנועות חברתיות ומחאה פוליטית*, תל-אביב תשנ"ו, כרך א, עמ' 275-299. על פעילות ארגונים מן המגזר השלישי, חלקם נושאי תכנים פוליטיים, ראו, בנימין גדרון, מיכל בר וחגי כץ, *המגזר השלישי בישראל: בין מדינת רווחה לחברה אזרחית*, תל-אביב 2003, עמ' 157-171. על העתקת הזירה מן הפוליטיקה אל התרבות בארצות הברית ראו, Richard Rorty, 'A Cultural Left', *Achieving Our Country: Leftist Thought in Twentieth Century America*,

להקת *The Who*, שיער, סרטים כמו נקודת זכריצקי, מופע האימים של רוקי והתפוז המכני נשאו מסרים פוליטיים אנטי-מימסדיים ואנטי-מלחמתיים. פסטיבל המוסיקה במונטריי, קליפורניה 1967, וודסטוק, ליד העיירה בִּיתֶל שבמדינת ניו יורק 1969, שימשו במה לביקורת של דור שנות השישים על המימסד. המעגל המצומצם של מוסיקת הפולק הורחב בזירת הרוקנרול, אשר גם אם איבד מן האינטימיות והאותנטיות שהייתה נחלת הפולק, עדיין סיפק במה ערה להתבטאויות פוליטיות.⁷⁵ תרבות ההיפים בארצות הברית בשנות השישים ותרבות הפאנק באנגליה בשנות השבעים היו גרושות בטקסטים פוליטיים.⁷⁶

ארגוני זכויות אדם חדשים החלו לפעול. התנועה לזכויות ההומוסקסואלים קמה בעקבות מהומות סטנוול בניו יורק, 1969, לאחר התכתשות בין חברי הקהילה לשוטרים במלונת סטנוול בעיר. מצעד המחאה של חברי הקהילה בשדרה החמישית בעיר לאחר המהומות היה למצעד הגאווה הראשון. תנועות לזכויות האזרח נקלעו בשלהי שנות השישים ובראשית שנות השבעים לאירועים אלימים שהעצימו את נוכחותן, כמו מצעד התנועה לזכויות האזרח ב־1968 בארצות הברית שהסתיים ברצח מנהיג השחורים מרטין לותר קינג, או מצעד התנועה לזכויות האזרח באירלנד שהסתיים במרחץ דמים שערכו חיילים בריטים בצועדים הלא חמושים וזכה לכינוי 'Bloody Sunday'.

אף שהתמורות בשמאל הישראלי התחוללו כתוצאה מתהליכים בחברה הישראלית, הן היו קשורות בטבורן לאירועים גלובליים. תנועות השמאל החדש בישראל לא נוצרו בחלל ריק. המסגרת הארגונית שלהן הושאלה מתנועות השמאל החדש בעולם, כך גם דרכי המחאה שלהן. אירועי תרבות בישראל פתחו צוהר אל האירועים העולמיים והתמורות הפוליטיות שבעקבותיהם ואפשרו לשמאל הישראלי לאמץ רעיונות ודרכי פעולה תוך התאמתם להקשר הישראלי. כך לדוגמה הערב 'שיר שחלמתי על פראג', שאורגן על ידי שי"ח באוגוסט 1969 כדי לציין מלאת שנה לפלישת צבאות ברית ורשה לפראג, או המחזמר שיער שתורגם לעברית בידי אהוד מנור ועלה לכמות בשנת 1971. גל המחאה בישראל ועמו העלייה הניכרת בכוחן של הזירות החוץ פרלמנטריות בפוליטיקה בישראל הושפעו אפוא במישרין מהתופעה הגלובלית הרחבה.

ז. סיכום

תנועת שי"ח התקיימה בין השנים 1969 עד 1973; פרק זמן ארוך למדי עבור תנועה מסוגן של תנועות השמאל החדש של שנות השישים והשבעים. תנועות השמאל החדש העניקו

Cambridge, Mass. 1999, pp. 73-110; Idem, 'Globalization, The Politics of Identity and Social Hope', *Philosophy and Social Hope*, London 1999, pp. 229-251

Simon Frith, "'The Magic that can Set you Free": The Ideology of Folk and the Myth of the Rock Community', *Popular Music*, Vol. 1 (1981), pp. 159-168 75

Christoph Grunenberg and Jonathan Harris (eds.), *Summer of Love: Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s*, Liverpool 2005 76

השראה רבה לפעילים, שבחרו בשלב מוקדם למדי להקים את תנועת שי"ח ברוחן. פוליטיקה של מחאה וגיבוש סדר יום חלופי לקיים השתלבו היטב עם הפניות והמודעות של בני דור שנות השישים. התמורות בשמאל הישראלי לאחר מלחמת ששת הימים, ובראש ובראשונה אימוץ מדיניות חוץ וביטחון אקטיביסטית במובן של נקיטת יוזמה צבאית כמענה על בעיות בתחום החוץ והביטחון, שימשו קרקע פורייה לפעילות המחאה של שי"ח. גם במישור העיוני, הכמיהה לכיטי פוליטי עצמאי, משוחרר מגדריו של הדור הקודם, מצאה מענה ברעיונות ובררכי הפעולה של השמאל החדש.

אולם על אף מאפייניה כתנועת שמאל חדש הייתה שי"ח תנועה ייחודית לפוליטיקה הישראלית, במיוחד בהשוואה למצפן. בעוד מצפן אימצה את הקו הרדיקלי של תנועות השמאל החדש בעולם, הלכה שי"ח בתווך שבין רדיקליזם מהפכני לבין הרצון להמשיך את דרכו של השמאל הישן תוך שינוי והתאמה לנסיבות הזמן. השניות הזו הייתה במידה רבה תולדה של המגוון האנושי של חבריה. מאפייניה הייחודיים התעצבו בדיאלוג המתמיד בין חברי שי"ח ירושלים הרדיקלים לבין חברי שי"ח תל-אביב המתונים יותר, בין א-ציונים לציונים, בין אלה שהעדיפו אופוזיציה רדיקלית לוחמת לבין אלה שביקשו להגיע אל הזירה הפרלמנטרית. כך היה גם סופה של שי"ח, ובמידה רבה אף המשך דרכם הציבורית של חבריה. מקימי תכלת אדום ומוקד המשיכו לקחת חלק בפוליטיקה הפרלמנטרית במפלגות השמאל הציוניות, ואילו אלה שבחרו בקו הרדיקלי המשיכו בפעילות במסגרות השונות של השמאל הרדיקלי שמחוץ לפרלמנט.

על אף פרק הזמן הארוך יחסית שבו התקיימה, לא הותירה שי"ח רושם ניכר על החברה הישראלית, ולא על הפוליטיקה הישראלית. בסופו של דבר, בפרק זמן של ארבע וחצי שנים, עם כמה מאות חברים ברגעי השיא שלה ונוכחות שהצטיירה כרדיקלית מדי בימי האופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים, אי אפשר היה אחרת. אך שי"ח מסמנת נקודת מפנה במסילותיו של השמאל הישראלי, ובכך חשיבותה. בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים ביטאה שי"ח את חוסר הנחת של פעילי שמאל בני הדור של שנות השישים מדרכו של השמאל הסוציאליסטי שכונה לעתים 'השמאל הישן'. הם התמקדו יותר ויותר בסוגיות של מדיניות חוץ וביטחון והתרחקו מהסוגיות החברתיות. שינוי סדר היום היה קשור בזיקה מובנת מאלה אל תוצאותיה של מלחמת ששת הימים. אך אין להבין את שי"ח אך ורק בהקשרה של מלחמת ששת הימים. נוכחותה בזירה הישראלית קשורה במישרין גם לתמורות בשמאל במערב ולישנויים במוקדים של הפוליטיקה בעולם. שי"ח פרחת בעיצומה של 'עונת המחאה' של שנות השבעים והייתה חלק ממנה. התנועה מסמנת גם את התעצמותם של מוקדים חוץ פרלמנטריים במחשבה ובמעשה הפוליטיים בארץ כבעולם. במשרעת הזו שבין השמאל החדש בעולם לבין השמאל בישראל, בין תהליכים ישראליים לבין תהליכים גלובליים צמחה תנועת שי"ח. לא בכדי דקדקו חבריה בשמה. יותר משהייתה שי"ח תנועת שמאל חדש ישראלית, היא הייתה שמאל ישראלי חדש.